

TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE KULLANILAN EŞYA VE ALET ADLARININ ART VE EŞ ZAMANLI OLARAK İNCELENMESİ

Araştırma Makalesi

Serdar ÖZDEMİR*

Geliş Tarihi:04.10.2022 | Kabul Tarihi: 12.11.2022 | Yayın Tarihi: 26.12.2022

Özet: “Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kullanılan Eşya ve Alet Adlarının Art ve Eş Zamanlı Olarak İncelemesi” adlı çalışmamızda, günlük hayatta kullandığımız eşya ve alet adlarının yüzlerce yıllık zaman dilimi içerisinde geçirdiği değişim ve gelişimler Kıpçak Türkçesi Sözlüğü esas alınarak art ve eş zamanlı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Makalemizde öncelikli olarak tarihî ve günümüz Kıpçak Türkçesi ve dönem eserleri hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmış ardından tarihî Kıpçak Türkçesinde tespit edilen eşya ve alet adlarını karşılayan kelimeler yirmi madde hâlinde (bazı maddeler kendi içerisinde de alt başlıklara ayrılmıştır) sınıflandırılmıştır. Her madde başında öncelikli olarak kelimenin tarihî Kıpçak Türkçesindeki kullanımı tespit edilmiş ardından da Andreas Tietze’nin “Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı”, Sir Gerard Clauson’un “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish”, Hasan Eren’in “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü” ve Marcel Erdal’ın Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon gibi eserler baz alınarak sözcüğün etimolojik gelişimi tahlil edilmiştir. Ayrıca tespiti yapılan her bir sözcüğün tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve gelişimler Türk dilinin Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı sahaları esas alınarak incelenmiştir. Son aşamada ise kelimelerin Kazakça, Kırgızca, Karayca, Karakalpakça, Karaçay-Malkarca, Kumukça, Tatarca ve Başkurtça gibi günümüz Kıpçak grubu Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesindeki kullanımlarına yer verilmiş, sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki kullanımlarında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük ile Tarama ve Derleme Sözlükleri esas alınmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın bazı eşya ve alet adlarının tarihî Kıpçak Türkçesindeki kullanımlarının tespiti ve mevcut kelimelerin günümüz Kıpçak grubu Türk lehçeleri ile Oğuz grubu içerisinde yer alan Türkiye Türkçesindeki mevcudiyetlerine yer vermesi açısından önem arz edeceği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Tarihî Kıpçak Türkçesi, günümüz Kıpçak grubu Türk lehçeleri, eşya ve alet adları, etimoloji, kültür tarihi.

THE DIACHRONIC AND SYNCHRONIC ANALYSIS OF THE NAMES OF THE ITEMS AND TOOLS USED IN HISTORICAL KIPCHAK TURKISH

Research Article

Received: 04.10.2022 | Accepted: 12.11.2022 | Published: 26.12.2022

Abstract: In our study titled "The Diachronic and Synchronic Analysis of the Names of the Items and Tools Used in Historical Kipchak Turkish", the changes and developments of the names of items and tools that we use in our daily life over a period of hundreds of years have been subjected to a diachronic and simultaneous analysis based on the Kipchak Turkish Dictionary. Firstly, a brief information has been given about historical and contemporary Kipchak Turkish and the works of periods, and then the words that correspond to the names of items and tools identified in historical Kipchak Turkish have been classified in twenty articles (Some articles have also been divided into subheadings). At the beginning of each article, primarily, the usage of the word in the historical Kipchak Turkish has been identified, subsequently, the etimological development of the word has been analyzed based on the works Andreas Tietze's "Historical and Etymological Turkey Turkish Dictionary", Sir Gerard Clauson's "An

* Öğr. Gör.; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı; serdar.ozdemir@bilecik.edu.tr

 0000-0002-1113-2223

Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish”, Hasan Eren's “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (The Etimological Dictionary of Turkish Language)” and Marcel Erdal's "Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon". Furthermore, the changes and developments of each identified word in the historical process have been examined on the basis of the Göktürk (First Turkic Khaganate), Uighur, Karakhanid, Khorezm, Chagati, Old Anatolian and Ottoman fields of the Turkish language. Lastly, the usages of the words in the modern Kipchak group Turkish dialects such as Kazakh, Kyrgyz, Karay, Karakalpak, Karachay-Balkar, Kumuk, Tatar and Bashkir and Turkey Turkish are given. The usage of the words in Turkish is based on the “Turkish Dictionary”, “Comprehensive Dictionary of Turkish Dialects” and “Tarama Sözlüğü” published by the Turkish Language Association. We believe that this study ~~will be~~ is important in terms of determining the usage of some of the names of items and tools in the historical Kipchak Turkish, and the presence of existing words in modern Kipchak group Turkish dialects and Turkish, which is included in the Oghuz group.

Keywords: Historical Kipchack Turkish, Modern Kipchack Group Turkish Dialects, Names of the items and tools, Etymology, Cultural History.

Giriş

1. Tarihî Kıpçak Türkçesine Kısa Bir Bakış

Avrupalıların Kuman, Rusların Polovets adını verdiği Kıpçak Türklerinin dili olan Kıpçak Türkçesi Orta Türkçe döneminde Türkçenin oluşan üç kolundan bir tanesidir. 11. yüzyıla değin Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri olmak üzere tek bir kol hâlinde ilerleyen Türkçenin yapısında bu yüzyıldan sonra yaşanan göçler ve bunun neticesinde ortaya çıkan kaynaşma ve ayrışmalar neticesinde bir takım fonetik ve morfolojik değişimler yaşanmıştır.

Oğuz ve Kıpçakların Harezmi bölgesini Türkleştirmesi sonucunda, o bölgede eski Türk edebî yazı dili geleneğine bağlı, fakat bazı Oğuz ve Kıpçakça unsurları da içine alan yeni bir yazı dili gelişmiştir. Harezmi'nin kuzeyindeki Altınordu sahasında ise Kıpçakça eserler yazılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren batıya yönelen Oğuz boyları da kendi lehçeleri ile metinler yazarak Anadolu Türkçesini oluşturmuşlardır (Gülsevin vd., 2004, s. 48).

Kıpçak Türkçesinin ana vatanı esasen Kıpçak Türklerinin de ana vatanı olarak kabul edilen Deşt-i Kıpçak bölgesidir. Fakat Kıpçak Türklerinin bu ana vatana ne zaman yerleştikleri belirsizdir. Bu konuda A. Caferoğlu (1984, s. 156), “Kıpçakların hangi tarihten itibaren Kıpçak bozkırlarında yerleştikleri hakkında şimdilik kesin bir şey söylenemez. Yalnız Rusların Lavrentiy adlı vakayinâmeleri, Kıpçak Türk uyruğu ile, ilk göçebelerin baskın tarihi olarak, 1054 yılını göstermektedir.” der. Bu tarihten itibaren Kıpçak bozkırların önemli bir aktörü hâline gelen Kıpçak Türkleri kurmuş oldukları Kıpçak Hanlığı ile tarih sahnesinde yer almaya başlamıştır. Bu dönemde hâkimiyet alanı içerisinde önemli roller üstlenen, Gürcüler ile mücadeleye girişen Kıpçak Türklerinin özellikle Rus Knezlikleri ile yaptıkları savaşlar Rusların doğal bir destanı olan İgor Destanının ortaya çıkmasını sağlamıştır. İrtiş'ten Macaristan'a kadar uzanan geniş bozkırlarda Kıpçak Türklerinin hâkimiyeti XIII. yüzyıldaki Moğol yayılcılığına kadar sürer. Cengiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın oğlu olan Batu Han önderliğindeki Moğol ordusu Kıpçak Türklerini adeta silip süpürür ve Batu Han, 1241 yılında Altın Orda Hanlığını kurar. Kıpçak Türklerinin Deşt-i Kıpçak bozkırlarındaki

hâkimiyet dönemlerine ait bilinen ilk ve tek eser Codex Cumanicus yani Kuman Kodeksidir. Eserin, Kıpçak bölgesinde ticaretle uğraşan Hristiyanlara yardımcı olmak ve Kıpçak Türkleri arasında Hristiyanlığı yaymak amacıyla kaleme alındığı bilinmektedir. Cuman Kodeksinin kaleme alınışı hakkında T. Tekin ve M. Ölmez Türk Dilleri (Giriş) adlı eserde (2014, s. 44), “Kuman diyalekti ile yazılmış tek yapıt Kıpçak hanı Özbek’in izniyle Aşağı Volga bölgesinde kendilerine tahsis edilen bir manastırda yaşayan 17 Fransiskan misyonerinin 1303 – 1362 (?) yılları arasında yazdıkları Latin harfli Codex Cumanicus adlı yapıttır.” bilgisini paylaşır. Dönemin Kıpçak Türkçesi hakkında bilgiler de veren eser Alman ve İtalyan bölümü olmak üzere iki kısımdan oluşur. Eserin ilk 55 yaprağı İtalyan bölümüne aittir. Bu bölümde Latince bir girişin ardından üç sütun hâlinde Latince, Farsça ve Kumanca kelime listeleri verilir. Aynı zamanda eserin yazım tarihi net olmamakla birlikte İtalyan bölümünün ilk satırlarında 1303 tarihi geçer. Eser, 1362 yılında ünlü şair Petraca tarafından Venedik Katedrali Kütüphanesine bağışlanmıştır. Bu tarihlerden yola çıkılarak Codex Cumanicus adlı eserin 1303 – 1362 tarih aralığında yazıldığı tahmin edilmektedir. İkinci bölüm ise Alman bölümüdür. “Bu bölüm 27 yaprak olup asıl eserde 56 – 82. yaprakları içine alır. Bölüm, Almanca – Kumanca sözlükle başlar. Kuman grameri hakkında bilgiler verilir. Bu bölümde ayrıca 47 adet Kuman bilmececi verilmektedir” (Akar, 2017 s. 229). Özellikle eserin Alman bölümünde verilen sözlük o dönem Kıpçak Türkçesinin söz varlığını göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu bölümde aynı zamanda Hristiyanlığa ait dini metinler ve ilahiler de yer almaktadır.

Kıpçak yurdundaki Moğol istilası nedeniyle bölgeden uzaklaşan bazı Kıpçak Türkleri, Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Mısır’a gelip burada Eyyubîler Sultanlığında saray muhafızı olarak görev yapmaya başlamışlardır. Fakat bir süre sonra savaş konusundaki üstün meziyetleri buradaki Türkleri ordu içerisinde komuta kademesine getirmiş ve bunun neticesinde de üst kademelerde bulunan bu donanımlı komutanlar 1250 yılında Eyyubî Hanedanlığını yıkarak yerine ed-devletü’t Türkiyye yani Memlûk Sultanlığını kurmuşlardır. Mısır, Suriye ve Irak bölgelerinde kurulan Memlûk Sultanlığı Yavuz Sultan Selim’in 1518 yılında Mısır’ı almasına kadar varlığını sürdürmüştür. Memlûk Sultanlığı döneminde idareci sınıfında bulunan kişilerin Türk olması hasebiyle gerek sarayda gerekse de devlet ricalinde Arapçaya karşı Türkçenin gücü artmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkçenin önem ve gücünün artması doğrultusunda Arapça konuşan halkın Türkçe öğrenimini kolaylaştıran lügat ve gramer kitapları kaleme alınmış bunu din ve askerlik ile ilgili kitaplar takip etmiştir. Yazılan bu eserler Kıpçak bozkırlarından sonra Kıpçak Türkçesinin farklı bir coğrafyada vücut bulmasını sağlamıştır. Fakat Karadeniz ve Balkanlar üzerinden Mısır’a yapılan Türk göçlerinde sadece Kıpçak Türklerinin değil, farklı boylara özellikle de Oğuzlar-Türkmen boylarına mensup kişilerin de bulunması bu eserlerin büyük çoğunluğunda Kıpçak-Oğuz lehçelerine ait söz varlığı ve gramer özelliklerinin bir arada bulunmasını sağlamıştır. Bu konuda Z. Korkmaz (2013, s. 75), Kıpçakça ile Oğuz-Türkmen lehçelerinin karışık kaynaşması neticesinde Memlûklar döneminde “karışık dilli eserler” sorunu ortaya çıktığını, ancak bu karışık kaynaşmanın daha sonraki bir dönemde Kıpçakçayı geri planda bırakarak yavaş yavaş

Oğuz Türkçesinde ağırlık veren bir Oğuzcalaşmaya dönüştüğünü ifade eder. Memlûk coğrafyasında Kıpçakçanın yerini Oğuz-Türkmen lehçesine bırakmasında şüphesiz en önemli paylardan birisi Erzurumlu Darîr'e aittir.

Mısır ve Suriye bölgelerinde Oğuzcaya ağırlık veren koşulların varlığı yanında Darîr'in 2120 beyitlik Kitâbu kıssı-i Yûsuf mesnevisi, 6 büyük ciltlik Siretü'n-nebî Tercümesi, 3 ciltlik Fütühü's-Şam Tercümesi, Yüz Hadis, Yüz Hikâye gibi eserleriyle hem sarayda hem de halk arasında kazandığı itibar, eserlerinin dilindeki doğal, akıcı ve nükteli özellikler, Memlûklar ülkesinde Oğuzcanın gelişip kökleşmesini kolaylaştırmıştır (Korkmaz, 2013, s. 76).

Memlûk Kıpçakçası özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini tamamıyla Anadolu Oğuzcasına bırakmış, Yavuz Sultan Selim'in 1518 yılında Mısır'ı fethetmesiyle beraber Oğuz Türkçesinin imparatorluk sahasındaki devamı niteliğinde olan Osmanlıca bölgede hâkim bir yazı dili hâline gelmiştir. Memlûk Sultanlığı döneminde Memlûk Kıpçakçası ile kaleme alınan bazı eserler ise şöyledir:

Sözlük ve Gramerler: Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, El-Kavânînu'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l Lügati't Türkiyye, Bülğatü'l-Müştâk fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak.

Edebiyat, Din, Askerlik, Baytarlık Alanlarındaki Metinler: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Münyetü'l-Guzât, Kitâbü'l Hayl, Gülîstan Tercümesi, Baytaratü'l-Vâzih, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî, Kitâbu fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî.

Kıpçak Türkçesinin kullanıldığı bir başka saha ise Kırım bölgesidir. XI. yüzyılın ortalarında Selçukluların Ani'yi fethedip Ermeni Bagratlı Devletini yıkmaları sonucu burada yaşayan Ermenilerin büyük bir bölümü Kırım'a gelip yerleşmiştir. Zaman içerisinde bölgede sayıları çoğalan Ermeniler, Kıpçak Türkleri ile ticarî ve kültürel ilişkiler geliştirmişler ve bunun neticesi olarak da Ermeni nüfus arasında Kıpçak Türkçesi yayılarak özellikle resmî yazışmalarda ve kiliselerde kullanılmaya başlanmıştır. G. Güner *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı eserinde Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini altı başlıkta sınıflandırmaktadır. Bu metinler:

1. Tarihî Vakayinameler: Kamanets Vakayinamesi, Polonya ve Venedik (Venetsya) Vakayinameleri
2. Kanun Kitapları ve Mahkeme Sicil Defterleriyle Tutanakları
3. Dil Bilgisiyle İlgili Eserler ve Sözlükler
4. Dinî Metinler
5. Edebî Metinler
6. Doğa Bilimlerine Ait Metinler'dir (Güner, 2020, s. 29-31).

2. Günümüz Kıpçak Türkçesine Kısa Bir Bakış:

Altın Orda Hanlığının 1502 yılında yıkılışı¹ ve bu yıkımın oluşturduğu atmosferde 1552’de Kazan, 1556 yılında ise Astrahan Hanlıklarının Ruslar tarafından işgal edilmesi neticesinde bölgede bir Rus yayılmacılığı ve hâkimiyeti başlamıştır.

Daha X. asır başında İslamiyeti kabul eden Bulgar devleti ve onu takiben, Moğol yayılmasıyla hâkim olan Altın Ordu devleti ile çağının ötesinde bir medeniyet yaşayan İdil-Ural ve Hazar-Bozkır bölgesi, artık XVI. asırdan itibaren, siyasî yayılmasını, Ortodoks Kilisesini arkasına alarak, ruhanî ve medenî bahanelerle süsleyen Rus devletinin toprağı olma yoluna girmiştir. Yeni başlayan bu tarih de öncelikle Kıpçak Türkçesinin bitişi ve bu kavim adının, sadece dil tarihine ait bir terim olarak kalması sonucunu getirmiştir (Öner, 1998, s. XXI – XXII).

Bölgede yaşanan bu gelişmeler elbette ki Kıpçak Türkçesini de etkiler. O döneme kadar Türkçenin diğer lehçeleri ile bağıni koparmamış olan Kıpçak Türkçesinde bu tarihî süreçten sonra Çağatay Türkçesinin etkisi derinden hissedilmiş, özellikle yazı dilinde Çağatayca unsurların oranı oldukça artmış ve Kıpçak Türkçesi İdil-Ural ve Hazar-Bozkır bölgesinde yavaş yavaş Çağataycalaşmaya başlamıştır. “Bu sebeple bugünkü Kıpçak lehçelerinin tarihi geleneğı içinde, eski Kıpçak Türkçesi kadar, Çağatay Türkçesinin payını da düşünmek gerekir” (Öner, 1998, s. XXII).

Çarlık Rusyası döneminde ve özellikle de 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra kurulan Sovyetler Birliğinin ilk dönemlerinde pek çok Türk lehçesi ayrı birer yazı dili hâline gelmiş ve bu durumun bir neticesi olarak da Eski Kıpçak Türkçesinin devamı niteliğinde olup günümüz Kıpçak grubu Türk lehçelerini oluşturan Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Tatar, Başkurt, Karaim (Kary), Kumuk, Karaçay-Balkar ve Kırım-Tatar Türkçelerine birbirinden bağımsız Kril alfabeleri verilmiştir.

İnceleme Bölümü

Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kullanılan Eşya ve Alet Adlarının Art ve Eş Zamanlı Olarak İncelemesi:

“Tarihî Kıpçak Türkçesinde Kullanılan Eşya ve Alet Adlarının Art ve Eş Zamanlı Olarak İncelemesi” adlı makalemizde bu konuda daha önce yapılmış olan çalışmaların da tesiriyle² Türklerin günlük yaşamında önemli bir yer tutan, sözlüklerde geçen eşya ve alet adları Eski Kıpçak Türkçesi ve günümüz Kıpçak grubu Türk lehçeleri ile Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan Türkiye Türkçesi esas olarak art ve eş zamanlı bir incelemeye tabi tutulmuş, kelimenin kültür tarihi içerisindeki yeri ve geçirdiğı anlamsal değişimler yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda ayrıca mevcut kelimelerin oluşumu ve tarihsel süreç içerisindeki şekillenmeleri de etimolojik açıdan

¹ Altın Orda Hanlığının yıkılışı ile Altın Orda topraklarında daha önce kurulan Kırım, Kazan ve Nogay Hanlıklarının dışında Astrahan ve Sibir Hanlıkları da ortaya çıkmıştır.

² Kıpçak Türkçesi döneminde geçen alet isimleriyle ilgili yapılmış çalışmalar; “Akartürk Karahan’ın Et-Tuhfetü’z-zekiyye fi’l-lugati’t-turkiyye’de Alet İsimleri” adlı çalışması ve Talip Yıldırım ile Musa Çiftçi’nin “Divanı Lügati’t Türk’te Yer Alan Alet-Eşya Adları” adlı makalesidir.

takip edilmiştir. Bir dile ait söz varlığının aynı zamanda o dili konuşan toplumun gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini, dünya görüşünü yansıtmasından hareketle yapmış olduğumuz bu çalışmada, önce göçer daha sonra da yerleşik bir yaşamı benimsemiş Türk toplumunun rutin hayatında daimî olarak kullanılan ve dönem eserlerinde çokça geçen bazı eşya ve alet adları tespit edilerek incelenmiş ve bu incelemede sözcüklerin leksik anlamları esas alınmıştır. Makalemizde ayrıca değerlendirilen her bir sözcüğün Eski Türkçe döneminden günümüze değin geçirdiği fonetik ve morfolojik değişimler de gösterilmiştir. Çalışmamızın ilk aşamasında, her madde başında öncelikli olarak kelimenin tarihî Kıpçak Türkçesindeki kullanımı belirlenmiş ardından da Andreas Tietze'nin "Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı", Sir Gerard Clauson'un "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish", Hasan Eren'in "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü" ve Marcel Erdal'ın Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon gibi eserleri baz alınarak sözcüğün etimolojik gelişimi incelenmiştir. Aynı zamanda tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespiti yapılan kelimelerimizin tarihî Türk lehçelerindeki kullanımlarına da bakılmıştır. Özellikle Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçeleri gibi tarihî Türk lehçeleri metinlerinde geçmeyip tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan kelimeler dikkate değerdir. Son aşamada ise kelimelerin Kazakça, Kırgızca, Karayca, Karakalpakça, Karaçay-Malkarca, Kumukça, Tatarca ve Başkurtça gibi günümüz Kıpçak grubu Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesindeki kullanımlarına yer verilmiş, sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki kullanımlarında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük ile Tarama ve Derleme Sözlükleri esas alınmıştır. Makalemizde yöntem olarak ise kullanım sıklığı baz alınarak dönem eserlerinden seçilen sözcüklerden benzer anlamlara sahip olanlar aynı madde altında gruplandırılmış, diğer kelimeler ise bağımsız olarak incelenmiştir. Çalışmamızda incelemesi yapılan eşya ve alet adları ise şunlardır;

1. açkuç "anahtar" < aç - + - kuç (Berta, 1996, s. 555)

Tarihî Kıpçak: TZ açkıç 'kilit, anahtar' (Atalay, 1945, s. 135), CC açkuç "anahtar" (Aytaç, 1992, s. 1), İM açkuç "anahtar" (Toparlı, 1992, s. 497), TA açkuç "kilit" (Toparlı, 2003, s. 85)

Tietze'nin etimolojik sözlüğünde (2002, s. 93) kelime "açku/açkı I 'anahtar' TS 11 < aç- + -gı/-ki eki [Ar. miftāh gibi açku kelimesi de 'açanı' ifade eder, hâlbuki birçok dilde bu alet 'kapatıcı' olarak telakki edilir. (ms. Lat. Claudere 'kapatmak' →clavis 'anahtar')]" şeklinde verilmiştir. Ayrıca Tietze (2002, s. 178), "anahtar" kelimesi için de ifadenin anihtar/anahtar < Yun. anihtari [G. Meyer 1893 s. 45] kelimesinden alıntılandığını söyler.

Berta'nın Memlük-Kıpçak Türkçesi dönemine ait çalışmasında (1996, s. 19, s. 551) kelime "açkuç 'anahtar' 11, 23, 100, 28 CCI; açkuç 'kulf; kilit' Hou. 6,5 (12,6) [Houstma'nın sözlüğünde açkuç kelimesi 'anahtar' anlamının tersine 'kilit' anlamıyla kullanılmaktadır.]" şeklinde açıklanmaktadır.

Clauson'un etimolojik sözlüğünde (1972, s. 18) açkuç ve açku kelimeleri doğrudan geçmez. İfadeler bu sözlükte kelimenin kökü olan aç- 'açmak' şeklinde verilmektedir.

Eren'in etimolojik sözlüğünde (1999, s. 12) ise kelime 'anahtar' maddesi içerisinde değerlendirilmiştir. Eren'e göre Türkiye Türkçesinde kullanılan anahtar 'açar, açkı' sözcüğü Rumcadan ödünçlemedir. Anadolu ağızlarında anahtar yerine açacak, açar, açkı, açkış kelimeleri de kullanılır. Kelime, Azerbaycan Türkçesinde açar biçiminde, çağdaş Türk lehçelerinde ise açkış şeklinde geçmektedir.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. açgu 'anahtar' (TIEM) (Üşenmez, 2012, s. 32), Harezmi. kilid 'anahtar' (Ata, 1998, s. 242), Çağ.-, EATü. açkı ~ açku 'anahtar' (Kanar, 2011, s. 13), Osmanlı. açkı 'anahtar' (Redhouse, 1983, s. 11)

Modern: TTü. anahtar ~ açkı "anahtar, her türlü açma aracı" (Akalın, 2011, s. 21), TTü. Ağ. açkış ~ açkış ~ "anahtar". (DS, 1963, s. 54) açkır ~ açku "anahtar" (TS, 1996, s. 11), Kazakça aşkış 'anahtar' (Koç vd., 2003, s. 58) ve kilt 'anahtar' (Koç vd., 2003, s. 263), Kırgızca açkış 'maymuncuk, anahtar' (Yudahin, 1988, s. 6), Kumukça açğış 'anahtar' (Pekacar, 2011, s. 22), Tatarca açkış 'anahtar' (Enmetyanov vd., 2014, s. 32), Karaçay-Malkar açkış 'anahtar' (Tavul, 2000, s. 68), Karakalpakça aşkış ve aşar 'burgu' (Uygur, 2019, s. 33), Başkurtça aşkış 'anahtar' (Özşahin, 2017, s. 42)

Tarihi dönem metinlerinde açkış~ açar~ açkı gibi değişik şekillerde kullanılan bu sözcük Modern Türk Dilinin Kıpçak sahasında da buna benzer bir kullanımı sürdürürken Türkiye Türkçesi sahasında Rumcadan alıntılanan anahtar sözcüğü kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında ise kelime, açkış ~ açar ~ açkı şeklinde ve 'anahtar' anlamıyla varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

2. Bardak anlamındaki kelimeler

a. ayak "kadeh" < ayak 'fincan, kadeh' (Clauson, 1972, s. 270); (Tietze, 2002, s. 233)

Tarihî Kıpçak: GT ayak "kadeh" (Karamanlıoğlu, 1989, s. 45), DM ayak 'kadeh' (Toparlı, 2003, s. 72)

Clauson'un etimolojik sözlüğüne (1972, s. 270) göre ayak kelimesi 'kadeh, bardak' anlamıyla Orhun Türkçesi metinlerinde kullanılmamıştır. Eski Uygur Türkçesi Irk Bitig 42'de kelime "idiş ayak" ikilemesinde geçer (Tekin, 2013, s. 23). Metinde, ayak "fincan, kadeh" ve idiş "kap, tabak ve çanak" anlamındadır. Kelime; Hakaniye Türkçesi: ayak "tahta tas, tahta kâse", Divan-ı Lügati't Türk: ayak "kap kacak" [Oğuzlar bu sözcüğü bilmezler, onlar bu gibi şeylere çanak der.], Tefsir: ayak "kadeh, bardak", İbni Muhanna: ayak "kadeh, bardak", Çağatayca: (XV. yy ve sonrası) ayag/ayak 'kadeh', ayak ~ adak "kadeh, bardak", Osmanlı: (XIV – XVI. yüzyıl) ayag/ayak "kadeh, bardak" şeklinde geçmektedir.

Tietze sözlüğünde (2002, s. 233) kelimeyi, Ayak II 'içki içilen kab' < ET. ayak [a.m Clauson 1972, Doerfer 1965 II, no.629.] şeklinde vererek diğer etimolojik sözlüklere de bir gönderme yapar.

Karaağaç'ın sözlüğüne (2008, s. 54) göre ise ayak (I) Çay fincanı veya buna benzer kupsuz bardak, kâse; kadeh anlamıyla Farsçada ayak 'maşraba, bardak, kupa', Ermencede ayak ve ayag 'bir tür yuvarlak kadeh', Arapçada ayak 'büyük kadeh' şeklinde Türkçeden bu dillere geçmiştir.

Kıpçak Türkçesi eserlerinden Gülistan Tercümesinde ayak kelimesi "kadeh" kullanımının yanında GT-91/7'de "kelisür çün bize ol devr ayaki" (Karamanlıoğlu, 1989, s. 45) ve 159/2'de "yürür emri bilen bu devr ayaki" şeklinde 'felek, kader' anlamlarıyla mecazlaşma yoluna gitmiştir. Aynı metinde "bardak, kâse, kadeh" anlamındaki Arapça "kadah" sözü de kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1989, s. 79).

Tarihî: KökTü. -, Uyg. idiş ayak 'bardak' (Tekin, 2013, s. 23), ayak 'kadeh' (Caferoğlu, 1993, s. 18), Kar. ayak 'kadeh, çanak, kase' (Üşenmez, 2012, s. 89), adak 'kadeh' (Ata, 1997, s. 5), ayak ~ ayag 'kadeh, çanak, kase' (Ata, 1997, s. 60), Harezm. ayak 'kadeh' (Sağol, 1995, s. 18), ayak 'kadeh' (Borokov, 2002, s. 63), adak~ ayak 'kadeh' (Ata, 1998, s. 5), Çağ. ayag ~ ayak 'kadeh' (Kaçalın, 2011, s. 159), ayag 'tas' (Kaçalın, 2009, s. 18), EATü. bardak 'bardak' (Topaloğlu, 1978, s. 63), ayag ~ ayah ~ ayak 'bardak, kadeh' (Kanar, 2011, s. 72), Osmanlı. eyağ 'içme kabı, bardak' (Redhouse, 1983, s. 355), kadeh 'bardak, büyük kupa, kadeh' (Redhouse, 1983, s. 576)

Modern: TTü. bardak 'camdan yapılan kap, toprak testi' (Akalin, 2011, s. 254), TTü. Ağ. ayak "1. Tas, maşraba 2. Kadeh 3. Bardak, çay bardağı (DS, 1963, s. 398), ayağ ~ ayak 'kadeh' (TS, 1996, s. 289), Kazakça ayak 'ağaçtan yapılan bardak' (Yüce vd., 1984, s. 25), Kazakça ayaq '(ahşaptan yapılmış) kap kacak' (Koç vd., 2003, s. 92), Kazakça ryumka 'kadeh' (Koç vd., 2003, s. 455) ve bokal 'kadeh' (Koç vd., 2003, s. 91), Kırgızca ayak 'fincan, çanak' (Yudahin, 1988, s. 62), çöyçök 'küçük çanak' (Yudahin, 1988, s. 284), Kumukça ayaq '1. Kadeh 2. Bardak 3. Fincan' (Pekacar, 2011, s. 51), Tatarca bokal, ryumka 'kadeh' (Enmetyanov vd., 2014: s. 172), Karaçay-Malkar ayak 'kase, tas' (Tavul, 2000, s. 98), Karakalpakça ryumka 'kadeh' (Uyğur, 2019, s. 481), Başkurtça ayaq 'ağaç tabak' (Özşahin, 2017 s. 49), Başkurtça rümka 'kadeh' (Özşahin, 2017, s. 488)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça rümka, bokal, Kazakça ryumka, bokal, Kırgızca çöyçök, Tatarca ryumka, bokal şeklinde kullanılır (KTLS I, 1991, s. 422-423).

b. bardak "büyük testi, fiçı, bardak" < bart + -ak (Tietze, 2002, s. 280); (Eren, 1999, s. 40); (Clauson, 1972, s. 358)

Tarihî Kıpçak: bardak 'testi' (Atalay, 1945, s. 148), bardak 'testi' (Aytaç, 1992, s. 25), KK bardak 'bardak' (Toparlı vd., 1999, s. 103), Kİ bardak 'testi' (Caferoğlu, 1931, s. 15), DM bardak 'büyük testi, fiçı' (Toparlı, 2003, s. 74), TA bardak 'bardak' (Toparlı vd., 2000, s. 92), KFT bardak 'bardak' (Ağar, 1989, s. 949)

Eren sözlüğünde (1999, s. 40) bardak kelimesini, "1. Su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap 2. Toprak testi - bardak < OT bart 'su içmek için kullanılan bardak' + (a)k küçültme eki" şeklinde vermiştir.

Clauson'un sözlüğünde (1972, s. 358) ise bardak kelimesi doğrudan geçmez. Clauson sözlüğünde bart kelimesine yer verir ve sözcüğü, Hak. bart 'herhangi bir sıvı ya da şarabı ölçme' ve Oğuzca bart 'içme suyu için bardak' şeklinde Divan'da yer alan bilgilere dayanarak açıklar.

Tietze sözlüğünde (2002, s. 280) bardak kelimesini "içmeye yarayan küçük kap (topraktan veya camdan)" şeklinde tanımlayıp sözcüğün "< ET. bart 'testi, kab' + -ak küçültme eki" şeklinde oluştuğu bilgisini paylaşır.

Divan-ı Lügati't Türk'te bart kelimesi "şarap için ölçme aracı ve herhangi bir sıvıyı ölçme" şeklinde tanımlanır. Divan'da, Oğuz diyalektinde bu kelimenin "su içmek için kullanılan araç" anlamına da geldiği ifade edilmiştir (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 269).

Karaağaç sözlüğünde (2008, s. 79) bardak kelimesini "1. Su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap 2. Bir bardağın alacağı miktar 3. Toprak testi" şeklinde açıklayıp sözcüğün Arapça bardak 'cam veya toprak bardak', Rusça bardak 'bardak, büyük kadeh' ve Ermenice bardak 'su kabı' şeklinde Türkçeden bu dillere ödünçlendiğini söyler.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. bart (I) 'şarap ve şaraba benzer akıcı nesnelerin ölçüsü, bart (II) 'su içilen bardak' (Üşenmez, 2010, s. 42), bardak ~ bartak 'bardak' (RKT, MKT, TIEM, BKT) (Üşenmez, 2012, s. 106), bardak 'bardak' (Ata, 2004, s. 251), Harezmi. bardak 'testi, bardak' (Yüce, 1993, s. 98), kadeh 'bardak, kadeh, kase' (Ata, 1998, s. 194), Çağ. - , EATü. bardak 'bardak' (Karabacak, 1995, s. 69), bardak '1. Toprak testi 2. Bardak' (Kanar, 2011, s. 92), bartak 'testi' (Kanar, 2011, s. 93), kıf 'bardak, kadeh' (Kanar, 2011, s. 446), kabah 'içki kadehi, şarap kadehi' (Kanar, 2011, s. 403), Osmanlı. bardak 'bardak, kadeh, kupa' (Redhouse, 1983, s. 131), bardak 'içecek kabı, şarab kabı, tas, kadah, sagar, cam, pincan, fincan' (Tulum, 2011, s. 366)

Modern: TTü. bardak 'camdan yapılan kap, toprak testi' (Akalın, 2011, s. 254), TTü. Ağ. badak, bādak, bağırdak, bardağ, bardak 'bardak, testi, tas' (DS II, 1965, s. 461), Bardak ~ bartak 'testi' (TS, 1996, s. 400), Kazakça stakan 'bardak', şını '1. Cam 2. Porselen' ve şını ayaq 'çay takımı' (Koç vd., 2003, s. 654), Kırgızca stakan 'bardak' (Yudahin, 2011, s. 666), Kumukça stakan '1. Bardak 2. Kovan' (Pekacar, 2011, s. 302), Karayca kadeh 'kadeh' (Çulha, 2006, s. 71), Başkurtça stakan (< Rus.) '1. Bardak 2. Kovan' (Özşahin, 2017, s. 539), Tatarca stakan, tustagan 'bardak' (Ehmetyanov vd., 2014, s. 51), Karakalpakça stakan 'bardak' (Uygur, 2019, s. 514)

3. Bıçak "bıçak" < bıç- + -ak (Eren, 1999, s. 50); (Tietze, 2002, s. 331)

Tarihî Kıpçak: bıçak 'bıçak' (Atalay, 1945, s. 151), CC bıçak 'bıçak, hançer, kama' (Aytaç, 1992, s. 31), bıçak 'bıçak' (Toparlı vd., 1999, s. 104), MG bıçak 'bıçak' (Uğurlu, 1987, s. 148), İM bıçak 'bıçak' (Toparlı, 1992, s. 509), Kİ bıçak 'bıçak' (Caferoğlu, 1931, s. 20), DM bıçak 'bıçak' (Toparlı, 2003, s. 76), DM bıçak 'bıçak' (Toparlı, 2003, s. 74), KFT bıçak 'bıçak' (Ağar, 1989, s. 952)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 293) bıçak kelimesini “bıçak ve benzeri” olarak tanımlar. Kelime Uygurcada (VIII. yüzyıl ve sonrası) bıçak (U IV: 32,7) ve yiti bicekin “keskin bıçak” (U III: 64, 9) şeklinde kullanılmıştır. İfade sivil Uygur dökümanlarında, bıçak uçuında “bıçağın uç kısmında” atasözü içerisinde geçer. Sözcük, Hakaniye: bıçak “bıçak” (Kaş I: 384), Kutadgu Bilig: bedük bir bıçekig “ büyük bıçak”, Tefsir: bıçak, İbni Muhanna: bıçak, Çağatayca: (XV. yüzyıl ve sonrası) bıçek “iğne” , Harezmi: bıçak “bıçak” (Nehcül feradis 214,7), Kıpçak: bıçak ~ bışak “bıçak”, Osmanlı: bıçak “bıçak” şeklinde kullanılmıştır.

Eren sözlüğünde (1999, s. 50) bıçak kelimesini ‘kesme aracı’ şeklinde tanımlayıp sözcüğün oluşumunu “Türkçe bıç- (> bıç-) kökünden geldiği açıktır: bıç- + -(a)k. Buna göre ifadenin, bı- “bıçak” kökünden –çak ekiyle yapıldığı yönündeki sav da yanlıştır.” şeklinde açıklar.

Tietze ise sözlüğünde (2002, s. 331) kelimeyi “Bıçak ‘kesme aleti’ < bıç- ‘kesmek’+ -ak” şeklinde verir.

Karaağaç (2008, s. 108) bıçak kelimesini “1. Sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç 2. Çeşitli kesme işlerinde kullanılan keskin ağızlı araç” şeklinde tanımlayıp sözcüğün Farsçaya bıçāk, pıçak ‘bıçak, çakı’ ve Arapçaya bûçāk ‘ekmek kesmeye mahsus büyük bıçak’ şeklinde geçtiğini ifade eder.

Tarihî³: KökTü. - , Uyg. bıçak ‘bıçak’ (Caferoğlu, 1993, s. 27), bıçgu ‘bıçak’ (Caferoğlu, 1993, s. 27), Kar. bıçak ‘bıçak’ (Üşenmez, 2010, s. 50), bıçak ‘bıçak’, bıçgu ‘bıçkı, bıçak’ (Üşenmez, 2012, s. 127), bıçek ‘bıçak’ (Ata, 1997, s. 99), Harezmi. bıçak ‘bıçak’ (Borokov, 2002, s. 79), bıçak ME-‘bıçak’ (Yüce, 1993, s. 102), bıçak ‘bıçak’ (Ata, 1998, s. 60), Çağ. bıçak ‘bıçak’ ~ Moğ. Kituga ‘bıçak’ (Poppe, 2011, s. 48?), EATü. bıçak ‘bıçak’ (Karabacak, 1995, s. 81), bıçak ‘bıçak’ (Topaloğlu, 1978, s. 79), bıçah ~ bıçag ~ bıçak ~ bıçgu ‘bıçak’ (Kanar, 2011, s. 117), Osmanlı. bıçak ‘bıçak’ (Redhouse, 1983, s. 170)

Modern: TTü. bıçak ‘kesici araç, kesin ağızlı araç’ (Akalin, 2011, s. 326), TTü. Ağ. Bıçak (IV) ‘çakı’ (DS II, 1965, s. 654), buçak 1. Çakı 2. Bıçak (DS II, 1965, s. 777), Bıçah ‘bıçak’ (TS, 1996, s. 537), Kazakça pışak ‘bıçak’ (Koç vd., 2003, s. 447), Kırgızca bıçak ‘bıçak’ (Yudahin, 1988, s. 115), Kumukça bıçaq ‘bıçak’ (Pekacar, 2011, s. 72), Tatarca pıçak ~ pekë ‘bıçak’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 58), Karaçay-Balkar bıçak ‘bıçak’ (Tavul, 2000, s. 120), Karakalpakça pışaq ‘bıçak’ (Uygur, 2019, s. 465), Başkurtça bışaq ‘bıçak, kesici alet, keski’ (Özşahin, 2017, s. 85).

³ Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren izleyebildiğimiz bu sözcük o dönem metinlerinde genellikle bıçak ya da bı bıçak şeklinde ikileme içerisinde kullanılmıştır. Ögel’e göre Türklerde bıçağın çok geniş bir kullanım alanı vardı. Kullanıldıkları yere göre de bıçağın çeşitleri değişiyordu. Küçük bıçaklardan başlayıp pala ve kılıçlara kadar genişleyen bıçaklar bulunmaktaydı (Ögel, 1985, s. 79). Bıçağın kültür tarihimizdeki diğer önemli bir yeri ise Türklerin sofrada bellerinde bir kın içinde ve kemerlerine asılı taşıdıkları bıçağı çıkarmaları ve eti bununla kesip yemeleriydi (Ögel, 1985, s. 83).

4. Makas anlamındaki sözcükler

a. kıftu “makas” ~ **kıptı** “makas” < Çin. kıftu ‘makas’ (Doerfer I, s. 318)

Tarihî Kıpçak: kıptı ‘makas’ (CC 85, 21; Aytaç, 1992, s. 103), kıptı ‘makas’ (KK 72a/3; Toparlı, 1999, s. 80, 114)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 582) sözcük hakkında “kıftu ‘makas’ sözcüğünün Doerfer I 318’de ödünçleme olduğu belirtilmektedir, ama Doerfer’in iddia ettiği gibi kelimenin Çince den ödünçleme olduğu konusunda makul bir veri bulunmamaktadır. Sözcük ‘kıptı’ biçiminde yaşamaz, fakat Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Türk dillerinde bu kelimeye benzer bir şekilde kullanım mevcuttur: “Yak: kıptıy (Pek 1403)” bilgisini paylaşır.

Divan-ı Lügati’t Türk’te bu kelime kıftu ‘makas’; şeklinde geçmekte olup sözcüğün yanına Çiğil Diyalakti notu düşülmüştür (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 316). Aynı şekilde eserde, kelimenin kıftu + la ‘makasla kesmek’ anlamındaki fiil şekli de verilmektedir (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 328).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. kıftu ‘makas’ (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 316), kıftu ‘makas’ (Üşenmez, 2010, s. 156), Harezm. - , Çağ. - , Çiğil kıftu ‘makas’, Kom. kıptı ‘makas’ (Clauson, 1972, s. 582) EATü. - , Osmanlı. -

Modern: TTü. - , TTü. Ağ. kıptı (I) makas, makas ucu (DS, 1975, s. 2814), Kazakça - , Kırgızca - , Tatarca - , Karaçay-Malkar kıptı ‘makas’ (Tavul, 2000, s. 259), Karayca kıptı ~ kıptılar ‘makas’ (Çulha, 2006, s. 77), Karakalpakça - , Başkurtça -

b. kayıçı “makas” < Moğ. qayıçı ‘makas’ (Doerfer I, s. 318); (Clauson, 1972, s. 582)

Tarihî Kıpçak⁴: -

Clauson sözlüğünde (1972, s. 582) kelime için “Türk dillerinin çoğunda makas kelimesi için ‘kayıçı’ (Moğolcadan ödünçleme) kelimesi kullanılır. Bu kelime çeşitli dillerde kullanımını sürdürmektedir.” bilgisini verir.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. - , Harezm. - , Çağ. kayçı (Moğolca) ‘makas’ (Kaçalın, 2009, s. 177), kayçı ‘makas’ (Ünlü, 2013, s. 598), EATü. - , Osmanlı. -

Modern: TTü. - , TTü. Ağ. - , Kazakça qayşı ‘makas’ (Koç vd., 2003, s. 276), Kırgızca kayçı ‘makas’ (Yudahin, 1988, s. 419), Kumukça qayçı ‘makas’ (Pekacar, 2011, s. 255), Tatarca kayçı ‘makas’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 206), Karakalpakça qayşı ‘Bir şeyi kesmeye, kıymaya yarayan bıçak vb. metalden alet’ (Uygur, 2019, s. 333), Başkurtça qaysı ‘makas, sındı’ (Özşahin, 2017, s. 342)

c. bıçkuç “makas” < bıç- + -guç (Berta, 1996, s. 555); (Clauson, 1972, s. 294)

Tarihî Kıpçak: DM bıçkıkçı ‘makas’ (Toparlı, 2003, s. 76), TA bıçkuç ‘makas’ (Toparlı vd., 2000, s. 94)

⁴ Taraması yapılan tarihî Kıpçak Türkçesi dönem eserlerinde bu kelimeye rastlanılmamıştır.

Clauson sözlüğünde (1972, s. 294) bıçğu kelimesi için “Bıçğu ‘testere, bıçkı ya da diğer kesme aletleri’ < bıç- Kuzeydoğu Türk Dillerinde yaşamaktadır. Alt. pışkı, Tuv. bıskı ‘yayık sopası’ gibi. Kelime, Kuzeybatı ve Güneybatı dillerinde ise bıçkı ‘testere’ şekliyle yaşar. Uyg. (VIII. yy ve sonrası) bi bıçğu, Hak. bıçgu ‘kesme aracı, yığaç bıçğu ‘ağaç baltası’, Tef. bıçku ‘ kılıç’, Çağ. bıçğı ‘testere’, Har. bıçgü ‘testere’, Kom. bıçkı ‘testere’ ve buçkı ‘makas’, Kıp. bıçku ~ bıskı ~ bıçku vb. Ayrıca bıçguç ‘makas’ < bıçkelimesi ise Hak. bıçguç ‘makas’, Div. bıçguç ‘makas’, Kıp. bıçkuç ~ bıçkıç, Tkm. sındu şeklinde kullanılır.” bilgisini paylaşır.

Berta eserinde (1996, s. 555), –gu ve –guç eklerinin paralel olduğunu ve her iki ekin de fiillerden isim yaptığını belirtir. Berta’ya göre, –guç eki araç ve alet adları yapar. Bıçköküne bu ekler getirilerek kelime türetilir: Hou-Bıçguç ‘makas’, Tuh-bıçku ‘testere’.

Divan-ı Lügati’t Türk’te ise bıçguç kelimesi “makas” anlamında kullanılmıştır (Dankoff/Kelly, 1982, s. 340).

Tarihî Kıpçak Türkçesi dönem eserlerinde bu kelime; bıçkı ~ bıçku ‘bıçkı’ (Atalay, 1945, s. 151), CC bıçkı ~ buçkı ‘bıçkı, testere’ (Aytaç, 1992, s. 31), bıçkı ‘bıçkı’ (Toparlı vd., 1999, s. 104), şeklinde görülür. Bu dönem eserlerinde kelime ekseriyetle, bıç- köküne fiilden isim yapan farklı ekler getirilmek suretiyle oluşturulmuştur.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. bıçgu ‘makas, bıçkı’ (Caferoğlu, 1993, s. 27), Kar. bıçguç ‘makas’ (Üşenmez, 2010, s. 50), Harezm. bıçku ‘kılıç’ ~ bıçgu ‘bıçak, makas’ (Borokov, 2002, s. 79), bıçkü ‘bıçkı’ (Ata, 1998, s. 61), Çağ. - , EATü. bıçgu ‘bıçak, testere’ (Kanar, 2011, s. 117), Osmanlı. bıçkı ‘testere’ (Redhouse, 1983, s. 171), makas ‘makas, mikraz’ (Tulum, 2011, s. 1188), mikraz ‘makas’ (Tulum, 2011, s. 1252)

Modern: TTü. bıçkı ‘1. büyük testere, 2. Motorlu testere 3. Saraç bıçağı’ (Akalın, 2011, s. 327), TTü. Ağ. bıçkı, bıckı, bığcı, bıhcı, bıhçı, bıhı, bıkcı, bıçkı, bışğı, bışkı, bıçki, bıçki, bışkı, bışki “1. Testere 2. Deri ve kösele kesme yarayan makas 3. Dişli bıçak” anlamlarıyla görülmektedir (DS II, 1965, s. 657). Kazakça ara ‘testere’ (Koç vd., 2021, s. 69), Kırgızca araa ‘testere’ (Yudahin, 2011, s. 39), Kumukça bıçğı ‘testere, bıçkı’ (Pekaçar, 2011, s. 72), Tatarca zur pıçkı, pıla ‘bıçkı’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 58), Karaçay-Malkar bıçhı ‘testere’ (Tavkul, 2020, s. 106), Başkurtça bısqı ‘testere, ağaç, demir kesmeye yarayan keski’ (Özşahin, 2017, s. 86)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça bısqı, Kazakça ara, Kırgızca arā, Tatarca pıçkı şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 66-67).

d. sındu “makas” < Çin. tsiän + tou (Tekin, 1997, s. 172)

Tarihî Kıpçak: sındı ‘makas’ (Atalay, 1945, s. 237), İH sındı ‘makas’ (İzbudak, 1936, s. 41), Kİ sındı ‘makas’ (Caferoğlu, 1931, s. 91), DM sındu ‘makas’ (Toparlı, 2003, s. 106), TA sındu ~ sındü ‘makas’ (Toparlı vd., 2000, s. 137)

Talat Tekin'e göre (1997, s. 172) kelime,

sindo/sindu 'makas' < Çin. tsiän + tou 'bıçak' kelimesinden gelmektedir. Orta Türkçe'de Oğuzca kaydıyla bulunan bu kelime Azerbeycan Türkçesi hariç Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Sözcük, Anadolu ağzlarında ve Türkmencede sindi şekliyle görülür. Bu kelime ile ilgili Türkçede ikna edici bir etimoloji yoktur. Brockellmann bu kelimenin etimolojik gelişiminin sîn- 'kırmak, kırılmak' fiil köküne –DU eki getirilmek suretiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Fakat, bu etimoloji semantik ve fonetik sebeplerden dolayı doğru olamaz. sîn- fiili orjinalinde uzun ünlüye sahipken (Trkm. sî: n-), sindu ise kısa ünlülüdür (Trkm. sindu).

Clauson'un sözlüğünde (1972, s. 836) ise sindu kelimesi "makas" anlamdaki birkaç sözcükten birisidir. Bıçguç ve kıftı da bu anlamda kullanılan kelimelerdendir. Kelime sadece Oğuzca ve Türkmencede sindı şeklindedir. Ödünçleme bir sözcük olabilir.

Divan-ı Lüğati't Türk'te kelime sindu "makas" anlamıyla verilip Oğuz diyalektinde kullanılan bir kelime şeklinde geçer (Dankoff/Kelly, 1982, s. 317).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. sindu 'makas' (Ata, 1997, s. 557), Harezm. sindu 'makas' (Ata, 1998, s. 372), Çağ. - , EATü. sindı 'makas' (Kantar, 2011, s. 599), Osmanlı. sindı 'büyük makas' (Redhouse, 1983, s. 1012), sindı ~ sindu 'kırkaklık' (Kantar, 2011, s. 1590)

Modern⁵: TTü. makas 'makas' < Ar. mikass (Akalin, 2011, s. 1610), TTü. Ağ. sindı (hık) 'makas' (Akalin, 2011, s. 2095), Kazakça sındır- '1. Kırmak, parçalamak 2. Ortasından veya kenarından koparmak, bölmek' (Koç vd., 2021, s. 841), Kırgızca sındır- 'kırmak, yırtmak' (Yudahin, 2011, s. 650), Kumukça sındırmaq '1. Kırmak; kırıp koparmak 2. Parçalamak (Pekacar, 2011, s. 294), Karaçay-Malkar sındır- '1. Kırmak, 2. Kesmek, dimdirmek geçirmek' (Tavkul, 2020, s. 310), Karakalpakça sındır-'kırmak, bölmek, parçalamak' (Uygur, 2019, s. 504)

5. Para Kesesi anlamındaki sözcükler

a. kapçuk "para kesesi" < kap + -çuk (Erdal, 1991, s. 108)

Tarihî Kıpçak: BV kapçuk 'kapçık' (Ağar, 1986, s. 204), İM kapçuk 'para kesesi' (Toparlı, 1992, s. 546)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 581) kabçuk kelimesi için şu açıklamayı yapar: "kabçuk 'küçük bir çanta, torba ya da kese' < ka:b kelimesinin küçültme eki almış şeklidir. Sözcük modern dillerde kapçık/kapçuk (Farsçadan ödünçleme için Doerfer III: 420), Çince-Uygurca sözlükte kapçuk 'para çantası, küçük çanta' şeklinde kullanılır."

Marcel Erdal Old Turkic Word Formation adlı eserinde (1991, s. 108) kapçuk ve küpçük kelimelerini örnek olarak vermiş ve bu kelimelerin kap 'kap'+çuk ve küp 'küp'+çuk şeklinde küçültme eki aldığını belirtmiştir.

⁵ Günümüz Kıpçak grubu Türk lehçelerine ait lügatlerde sözcüğün yalnızca fiil kullanımı tespit edilebilmiştir.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. kapçuk ‘keten torba’ (Caferoğlu, 1993, s. 110) < kap ‘torba, paket’, Kar. kap ‘kap, tulum, çuval’ (Üşenmez, 2012, s. 383), Harezmi -, Çağ. -, EATü. kap ‘kap, kabuk’ (Kantar, 2011, s. 417), Osmanlı. kapçık ‘torba, kese’ (Redhouse, 1983, s. 597)

Modern: TTü. kapçık ‘1. Küçük kap 2. Boş mermi kovası 3. Tahıl tanelerinde kabuk’ (Akalin, 2011, s. 1306), TTü. Ağ. kapçık (X) deri torba (DS, 1975, s. 2632), kapçık (II) ‘kıl ya da yünden yapılmış çuval’ (DS, 1975, s. 2631), kapçuk ~ kabçuk ‘1. Buğdayın üzerindeki sert kabuk 2. Hurma salkımının gılafları’ (TS, 1996, s. 2246), Karaçay-Malkar kabçık ‘çanta, torba’ (Tavul, 2000, s. 223), Karayca kapçuh ‘kese, para kesesi’ (Çulha, 2006, s. 72), Kazakça kapşık ‘ufak çuval’ (Koç vd., 2021, s. 487), Kırgızca kapçık ‘çuval, torba’ (Yudahin, 2011, s. 400), Karakalpakça kapşık ‘Her türlü malzemeden dokunan veya yapılan ve içine çeşitli şeylerin bulunduğu kap, torba, çanta vb. şeyler’ (Uygur, 2019, s. 319), Tatarca kapçık ‘torba’ (KTLS I, 1991, s. 899), Başkurtça kapşık ‘küçük torba, heybe’ (Özşahin, 2017, s. 327).

b. yançuk “para kesesi” < yan + -çuk (Clauson, 1972, s. 945), yan + -çu + -k (Erdal, 1991, s. 106)

Tarihî Kıpçak: CC yançık ‘kese, torba’ (Aytaç, 1992, s. 217), İM yançık ‘para kesesi’ (Toparlı, 1992, s. 618), Kİ yançuk ‘para kesesi’ (Caferoğlu, 1931, s. 118), DM yançık ~yançuk ‘kese, torba’ (Toparlı, 2003, s. 120)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 945) yançuk kelimesi için şöyle der: “yançuk ‘kese veya kemer ile asılan küçük çanta’ < yan + çuk. Kelime günümüzde bazı fonetik değişikliklerle yaşamaya devam etmekte olup Güneydoğu Türk (Özbek, Kazak) dillerinde aynı manada kullanılır iken Güneybatı Türk dillerinde ise (Osmanlıca) ‘bir atın yan zırhı’ anlamıyla kullanılmıştır. Hak. yançuk ‘kese’ Kaşgarlı III 45 ‘para için deri çanta’, Çağ. yancuk ‘kese ya da cep’, Kom. yançık ‘kese’, Kıp. yançuk ‘kese’, Osm. yancuk ~ yancık I. kese II. atın yan zırhı III. yan, böğür; kalça”

Marcel Erdal Old Turkic Word Formation adlı eserinde (1991, s. 106) kelimeyi “yançuk ‘para çantası, kese’ (Maitr 105, DLT) < yan-çu-k” şeklinde açıklar. Ayrıca M. Erdal, ‘Yan+çu+k’ kelimesinde ya:n kökünün “kalça kemiğinin uçları” (Dankoff/Kelly 1982, Part-II:232) anlamında kullanıldığını, +çU ekinin yer bildiren (locative) bir ek olduğunu ve +k ekinin ise küçültme eki olduğunu ifade eder.

Divan-ı Lüğati’t Türk’te yançuk kelimesi ‘para kesesi’ anlamında kullanılmıştır (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 171).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. yançuk ‘kese, torba, cep’ (Caferoğlu, 1993, s. 184), Kar. yançuk ‘kese, para kesesi’ (Üşenmez, 2010, s. 335), Harezmi -, EATü. yancık ‘1. Boyun çantası, çoban çantası 2. At zırhı, at örtüsü’ (Kantar, 2011, s. 733), yancuk ‘1. Boyun çantası, çoban çantası, para kesesi 2. At zırhı’ (Kantar, 2011, s. 733), Osmanlı. yançık ‘zırh, hayvan zırhı’ (Redhouse, 1983, s. 1241), yancık~ yancuk ‘kese, heybe’ (Tulum, 2011, s. 1862)

Modern: TTü. yancık ‘genellikle çobanların kullandığı azık torbası’ (Akalin, 2011, s. 2519). Sözcük, yançak ‘para, tütün ve kibrit taşımak için kese’ şekliyle Anadolu

ağızlarında yaşamaya devam etmektedir. İfade, Türkçeden Ermeniceye yankuç ‘azık torbası, yolcu çantası’, Bulgarcaya ise yancik, encik ‘yan tarafa asılan deri torba, azık torbası’ anlamlarıyla geçmiştir (Karaağaç, 2008, s. 904). Sözcük, günümüz Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatarcada ise yançık ~ bukça ‘kese’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 182) şeklinde kullanılır.

6. Kepçe anlamındaki sözcükler

a. kamuç “kepçe” < kamı:ç (Clauson, 1972, s. 626)

Tarihî Kıpçak: Kİ kamuç ‘kepçe’ (Caferoğlu, 1931, s. 68)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 626) sözcük hakkında şu bilgileri paylaşır: “kamıç ‘kepçe’ Kelime bazı küçük fonotetik değişikliklerle Kuzey–Doğu diyalektlerinde hâlen yaşamaktadır. Sözcük, ETü’de yağlığ kamı:ç bulupan (Irk 13), Hakaniye Lehçesinde kamıç, Kıpçak Türkçesinde ise kamuç şeklinde kullanılmıştır.”

Divan-ı Lügati’t Türk’te sözcük kamıç ‘kepçe’ (Dankoff/Kelly, Part-I 1982, s. 278) şeklinde geçmektedir.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. kamıç ‘kepçe, kaşık’ (Caferoğlu, 1993, s. 109), Kar. kamıç ‘kepçe’ (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 278) , Harezmi. - , Çağ. - , EATü. - , Osmanlı. –

Modern: TTü. - , TTü. Ağ. - , Günümüz Kıpçak grubu Türk lehçelerinde bu kelimeye rastlanılmamıştır.

b. çömçi ~ çömiş ~ çömçe ~ çömüç ~ çemçe “kepçe” < Fars. çam ‘büyük kepçe’ + -ça ‘küçültme eki’ (Tietze, 2002, s. 471); (Clauson, 1972, s. 422)

Tarihî Kıpçak: TZ çömçi ‘çömçe’ (Atalay, 1945, s. 163), çömiş ‘çomça, kepçe’ (Aytaç, 1992, s. 52), TA çömçe “kepçe” (Toparlı, 2000, s. 23), BV çömçe ‘kepçe’ (Ağar, 1986, s. 166), Kİ çömçe ‘kepçe’ (Caferoğlu, 1931, s. 31), DM çömçe ~ çömçi ~ çümçe ~ cümce ‘kepçe, büyük kaşık’ (Toparlı, 2003, s. 80), TA çömçe ~ çümçe ~ çömçe ‘kepçe’ (Toparlı vd, 2000, s. 101)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 422) çömçe kelimesi hakkında: “çömçe ‘kepçe’ Farsça ‘çamça’ kelimesinden ödünçleme olup kelime Azericede çömçe, Osmanlıca ve Türkmencede çömçe ve diğer dillerde metatezli olarak çömüç, çümüç şeklindedir. Çağatayçada ise çemçe şeklinde kullanılır.” açıklamasını yapar.

Eren’in etimoloji sözlüğünde (1999, s. 99) ise çömçe kelimesi, “çömçe ‘tahta kepçe’ Sözcük ağızlarda çömçe olarak da geçer. Orta Türkçede ise çömçe ‘kepçe’ (Oğuz) olarak kullanılmaktadır. Eski Kıpçakçada da çömçe biçimi kullanılır. İfadenin Farsça çamça ‘kaşık, kepçe’ kelimesinden bir alıntı olduğu anlaşılır. Eski Türkçede kepçeye kamıç adı verilir.” şeklinde açıklanır.

Tietze’in etimoloji sözlüğünde (2002, s. 471) kelime “çamça ‘ağaçtan oyularak yapılmış kepçe’ DS 1964 < Fa. çamça [çam ‘büyük kepçe’ + -ça küçültme eki]” şeklinde verilir.

Tietze’in etimoloji sözlüğünde (2002, s. 471) ayrıca “çamçak ‘ağaçtan oyulmuş saplı su kabı’ [DS 1064 < Meniski 1680 I, 1649 ve Räsänen 1969 s. 98’e göre çamça ‘kepçe’den

– mana bakımından çok daha uygun; sonundaki –k ilavesinin izahı güç]. Kelimenin ‘çapçak’ın varyantı olması muhtemeldir.” bilgisi de yer alır.

Räsänen sözlüğünde (1969, s. 117) kelimeyi “osm. çöm-çü ‘büyük bir kaşık’ çağ. çömüş, tar. çömüş, IM. çümüş, çağ., osm. çamça, osm. çamçak < *coj ~ cöj ‘dökme demir’” şeklinde açıklar.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. çam ‘çanak, çömlek’ (Caferoğlu, 1993, s. 39), Kar. çömçe ‘kepçe, çömçe’ (Üşenmez, 2010, s. 82), Harezmi. çömçe ‘kepçe’ (Ata, 1998, s. 105), Çağ. kefçe ‘kepçe’ (Kaçalın, 2009, s. 177), EATü. çömçe ‘kepçe’ (Kanar, 2011, s. 185), çamça ‘kepçe’ (Tulum, 2011, s. 513) Osmanlı. çömçe ‘kepçe’ (Redhouse, 1983, s. 260), kepçe ‘kepçe’ (Redhouse, 1983, s. 639), çamça ~ çamçak ~ çemçe ‘kefçe, kepçe, susak’ (Tulum, 2011, s. 512)

Modern: TTü. kepçe < far. kefçe ‘sulu yiyecekleri karıştırmaya ve dağıtmaya yarayan uzun saplı, yuvarlak ve derince alet’ (Akalin, 2011, s. 1391), TTü. Ağ. çemçe ‘çömçe’ (Akalin, 2011, s. 519), çömçe ‘tahta kepçe, çemçe’ (Akalin, 2011, s. 656) anlamlarıyla kullanılır. Ayrıca çömçe (I) kelimesi ağızlarda cemce, comca, cömce, cömcek, cömçe, çömçe, çoça, çomcu, çomça, çömçek, çömüş, çönçe, çumça, çümçe şeklinde ‘kepçe, büyük tahta kaşık’ manasıyla yaşamaktadır (DS III, 1968, s. 1284).

Kelime, çamça (I) “ağaçtan oyularak yapılmış büyük kaşık, kepçe” ve çamçak “kayıkcıların kayığın içindeki suyu boşaltmak için kullandıkları tahta faras” (DS III, 1968, s. 1064) şeklinde de kullanılmaktadır.

çomça ~ çomçak kelimesinin “kepçe” anlamı dışında Derleme Sözlüğünde ‘sarımsak dövülen bir çeşit havan’ anlamı da kaydedilmiştir (DS III, 1968, s. 1266). Yine Derleme Sözlüğünde çömçü (II) kelimesi “1. Toprak kap 2. Ağaçtan oyulmuş kap” anlamlarıyla da geçmektedir (DS III, 1968, s. 1285).

Tarama Sözlüğünde çömce ~ çomca ‘kepçe’ anlamıyla kullanılmıştır. (TS, 1996, s. 951)

Kazakça şömiş ‘çömçe, kepçe’ (Koç vd., 2003, s. 645), kepsler ‘kevgir, süzgeç, kepçe’ (Koç vd., 2003, s. 230), Kırgızca çömüş ‘kepçe, çömçe, çömçek’ (Yudahin, 1988, s. 283), Kumukça çomuç ‘1. Kepçe; çemçe 2. Kova, tekne’ (Pekacar, 2011, s. 106), Tatarca çümëç ‘kepçe’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 182), Karaçay-Balkar çömüş ‘ağaçtan oyulmuş su kabı’ (Tavul, 2000, s. 179), Karaçay-Malkar çolpu ‘kepçe’ (Tavul, 2000, s. 177), Karakalpakça şömiş ‘ağaçtan yapılmış iri kaşık, çömlek’ (Uygur, 2019, s. 551), Kumukça çomuç ‘kepçe, çemçe, kova, tekne’ (Pekacar, 2011, s. 106), Başkurtça sümës ‘kepçe, çömçe’ (Özşahin, 2017, s. 544)

7. Dögüç “sarımsak havanı” < dög- + -üç (Clauson, 1972, s. 476); (Özyetgin, 2001, s.679)

Tarihî Kıpçak: TA dögüç “sarımsak havanı” (Toparlı, 200, s. 23), DM dögüç ~ dögüç ~ döküç ‘havan’ (Toparlı, 2003, s. 82), TA dögüç ~ doğuç ‘sarımsak havanı’ (Toparlı vd., 2000, s. 103)

Marcel Erdal Old Turkic Word Formation adlı eserinde (1991, s. 340) kelimeyi “Eski Uygur Türkçesi: tög- ‘vurmak, dövmek’ anlamında fiilden türetilmiş olan tög+i ‘ezilmiş

ya da temizlenmiş tahıl' anlamında TT VII ve TT VIII'de kullanılmıştır." şeklinde açıklar.

Clauson'un sözlüğünde (1972, s. 476) ise sözcük için; "Tö:g-(d-) 'vurmak, dövmek, öğütmek' Kelime, uzun ünlüdür. Sözcük; Az. döy-, Osm. dög- bazen döv-, Hakaniye Lehçesi tö:g, Harz. tög-, Kıp. düğ- bazen tüw- şeklinde kullanılır." açıklaması yapılır.

Divan-ı Lüğati't Türk'te bu kelime tög- "ezmek, öğütmek" anlamıyla verilmiştir. Divan'da kelime doğrudan geçmez (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 245).

Tietze sözlüğünde (2002, s. 649) bu kelimenin başka bir şekli için "dögecek/dövecek 'tahta havanın eli' (DS 1596, 1592, Meniksi 1680 II, 2179) < dök- / döv- + ecek" bilgisini verir.

Tietze sözlüğünde (2002, s. 649) bu kelimenin başka bir şekli olan dögeç/döveç 'havaneli' için de (DS 1569–70, TS 1224–25) < dög- / döv- + eç açıklamasını yapar.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. - , Harezm. - , Çağ. - , EATü. dögeç 'havaneli' (Kanar, 2011, s. 228), Osmanlı döveç 'havan, havan eli' (Redhouse, 1983, s. 312), dögecek 'havan' (Tulum, 2011, s. 611)

Modern: TTü. havan < far. haven 'tahta, taş ve plastikten yapılan kap' (Akalin, 2011, s. 1064), TTü. Ağ. dögecek '1. Döveç 2. Sert taneleri ezmeye yarayan ağaç tokmak' (DS IV, 1969, s. 1569) ve döveç 'tahta havan ve eli' (DS IV, 1969, s. 1592), dögeç 'havan, havaneli' (TS, 1996, s. 1224), Tatarca kilë 'döveç' (Enmetyanov vd., 2014, s. 112)

8. Kazan ~ kazgan "kazan, büyük tencere, bakır kap" < kaz- + -gan (Eren, 1999, s. 223)

Tarihî Kıpçak: TZ kazan 'kazan' (Atalay, 1945, s. 190), BV kazan 'kazan' (Ağar, 1986, s. 209), TA kazan "bakır kap, kazan" (Toparlı, 2000, s. 22), İM kazan "kazan" (Toparlı, 1992, s. 230), KK kazan "kazan" (Toparlı, 1999, s. 80), CC kazan 'kazan' (Aytaç, 1992, s. 94), Kİ kazan 'bakırdan malum büyük tencere' (Caferoğlu, 1931, s. 74), DM kazan 'kazan' (Toparlı, 2003, s. 90), TA kazan 'kazan' (Toparlı vd., 2000, s. 115)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 682) kazğa:n sözcüğünün kaz- köküyle etimolojik olarak ilgili olduğunu ve kelimenin sadece Kaşgarlı ve Senglah Lüğatlerinde geçtiğini belirtir. Ayrıca kelimenin her yerde "kazan" şeklinde kullanıldığını (Çuv. xuran, Hak. kazğa:n yer, Tefsir kazan, İbn-i Mühanne Lüğatı ka:za:n, Çağ. kazğan, Har. kazan, Kıp. kazğan ~ kazan) ifade eder.

Divan-ı Lüğati't Türk'te kazgan yer ifadesi 'çatlak, kırık ve kazılmış toprak' sadece atasözü içerisinde geçmektedir (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 330).

Eren'in etimolojik sözlüğünde (1999, s. 223) ise sözcükle ilgili şu bilgiler verilir:

kazan< kazgan 1. Çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarar büyük, derin kulplu kap 2. Buhar makinelerinde kalorifer tesisatında suyun kaynatıldığı kapalı kap. Sözcük, Orta Türkçede kazgan şeklinde geçer. Kaşgarlı Mahmud'a göre kazgan 'sel sularının yardığı yer', kazgan yer de 'içinde yarlar, bataklıklar, çatlaklar bulunan yer' manasına gelir. Sözcük

daha sonraları kazan anlamını kazanmıştır. Kıpçakçada da kazgan ‘bakır yemek pişirme kabı veya kazan’ olarak geçer. İfadenin kaz- kökünden geldiği sıklıkla dile getirilmiştir.

Tarihî: KökTü. - , Uyg - , Kar. kazan ‘kazan’(Üşenmez, 2012, s. 404), kazan ‘büyük tencere, kazan’ (Ata, 1997, s. 309), kazgan ‘kazan’ (Ata, 1997, s. 310), Harezmi. kazan ‘kazan’ (Borokov, 2002, s. 153), kazan ~ kazgan ‘kazan, büyük tencere’ (Ata, 1998, s. 210), Çağ. - , EATü. kazgan ~ kazan ‘kazan’ (Kanar, 2011, s. 435), Osmanlı. kazan ‘kazan, büyük tencere’ (Redhouse, 1983, s. 627), kazan ~ kazgan ‘ tencere, bakrac, çölmek, çömlek’ (Tulum, 2011, s. 1118)

Modern: TTü. kazan ‘büyük ve derin kap’ (Akalin, 2011, s. 1371). Derleme Sözlüğünde kazan sözcüğü “I) Kuyu II) Soba” şeklinde geçmektedir (DS, 1975, s. 2710). Tarama Sözlüğünde ise kelime kazgan şeklinde ve ‘kazan’ anlamıyla kullanılır (TS, 1996, s. 2391).

Kazan kelimesi Türkçeden diğer dillere; Arapça kâzân, Rusça kazan, Macarca harang ve kazan, Fince kasari, Bulgarca kazan ve Yunanca kazani ve kasani şeklinde geçmiştir (Karaağaç, 2008, s. 472).

Kazakça qazan ‘büyük tencere, kazan’ (Koç vd., 2003, s. 271), qazan-ayaq ‘ kap kacak, mutfak eşyası’ (Koç vd., 2003, s. 272), Kırgızca kazan ‘büyük tencere, kazan’ (Yudahin, 1988, s. 426), Kumukça qazan ‘kazan’ (Pekacar, 2011, s. 258), Tatarca kazan ‘kazan’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 180), Karaçay-Malkar kazan ‘kazan’ (Tavul, 2000, s. 251), Karakalpakça qazan ‘Bakır vb. madenlerden yapılan yemek pişirilmeye mahsus kap, kazan, metal, maden kaynatılan büyük kap’ (Uygur, 2019, s. 334), Başkurtça qazan ‘kazan’ (Özşahin, 2017, s. 344)

9. Kaşuk ~ kaşık “ kaşık” < kaşı- + -k (Eren, 1999, s. 216)

Tarihî Kıpçak: TZ kaşık ‘kaşık’ (Atalay, 1945, s. 187), CC kaşuk ‘kaşık’ (Aytaç, 1992, s. 91), kaşuk ‘kaşık’ (Toparlı vd., 1999, s. 111), BV kaşuk ‘kaşık’ (Ağar, 1986, s. 206), Kİ kaşuk ‘kaşık’ (Caferoğlu, 1931, s. 72), DM kaşık ‘kaşık’ (Toparlı, 2003, s. 89), TA kaşuk ‘kaşık’ (Toparlı vd, 2000, s. 114)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 671) kelimeyi “kaşuk ‘kaşık’ < kaşı- ‘kaşıklamak’, Orhon kaşuk / koşuk, Uyg. kaşuk, Hakaniye kaşuk, Çağ. kaşuk, Kıp. kaşuk” şeklinde açıklar.

Eren sözlüğünde (1999, s. 216) kaşık kelimesi hakkında şöyle der:

‘Sulu yiyecekleri ağıza götürmeye yarayan saplı sofraya aracı.’ Kelime ağızlarda gaşuk olarak da geçer. Sözcük, Tkm. kaşık, Tat. kaşık, Nog. kasık, KKİp. kasık, Kzk. kasık, Krg. kaşık şeklinde kullanılır. Kelimenin Eski Türkçede kaşuk, Orta Türkçede kaşuk, Eski Kıpçakda da ise kaşuk kullanımları vardır. Sözcüğün Türkçe kaşı- kökünden geldiği açıktır.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. kaşuk ‘kaşık’ (Caferoğlu, 1993, s. 113), Kar. kaşuk (DLT-II) ‘kaşık’ (Üşenmez, 2010, s. 143), Harezmi. - , Çağ. - , EATü. kaşuk ‘kaşık’ (Kanar, 2011, s. 428), Osmanlı. kaşık ‘kaşık, tahta taşık, kepçe’ (Redhouse, 1983, s. 616)

Modern: TTü. kaşık ‘sofraya aracı, kaşık’ (Akalin, 2011, s. 1346), TTü. Ağ. Derleme Sözlüğünde kelime, kaşık (II) şeklinde ve ‘yapıda kullanılan çamuru taşın yanına

birakmaya yarayan bir araç, mala' anlamıyla kaydedilmiştir (Ahlat-Bitlis) (DS, 1975, s. 2679).

Karaağaç'a göre (2008, s. 456) kaşık sözcüğü “sulu veya bazı ufak taneli yiyecekleri ağza götürmeye yarayan saplı sofraya aracı” manasında olup kelime Türkçeden Arapçaya kâşûka, Farsçaya kaşuk, Rusçaya ise kaşık ve kovşık şeklinde geçmiştir.

Kazakça qasıq ‘kaşık’ (Koç vd., 2003, s. 299) ve qalaq ‘1. Faraş 2. Mala’ ~ qalaqşa ‘küçük kürek’ (Koç vd., 2003, s. 279), Kırgızca kaşık ‘kaşık’ (Yudahin, 1988, s. 415), Kumukça qasıq ‘kaşık’ (Pekacar, 2011, s. 253), Tatarca kaşık ‘kaşık’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 178), Karacay-Malkar kaşık ‘kaşık’ (Tavul, 2000, s. 247), Karakalpakça qasıq ‘yemek yemeğe mahsus, ağaç veya demirden yapılan şey, kaşık’ (Uygur, 2019, s. 326), Başkurtça qasıq ‘kaşık’ (Özşahin, 2017, s. 336)

10. Töşek “döşek” < töşe- + -k (Clauson, 1972, s. 563); (Erdal, 1991, s. 621); (Tietze, 2002, s. 655); (Özyetgin, 2001, s. 678)

Tarihî Kıpçak: TZ töşek ‘döşek’ (Atalay, 1945, s. 263), CC töşek ‘yatak’ (Aytaç, 1992, s. 195), töşek ‘döşek’ (Toparlı vd., 1999, s. 126), İM töşek ‘döşek, yatak’ (Toparlı, 1992, s. 609), Kİ töşek ‘döşek, yatak’ (Caferoğlu, 1931, s. 107), DM töşek ‘döşek’ (Toparlı, 2003, s. 116), TA töşek ‘döşek’ (Toparlı vd, 2000, s. 147), KFT döşek ‘döşek’ (Ağar, 1989, s. 973)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 563) sözcüğü “töşe:k “yatak”< töşe- “yatak yazmak” Uyg. töşe-, Hakaniye töşek, Kuran Tefsir töşek, Çağ. töşek, Harz. töşek, Kıp. töşek” şeklinde açıklar.

M. Erdal Old Turkic Word Formation adlı eserinde (1991, s. 621) sözcük için “töşe- ve töşe-n- fiil şekilleriyle Eski Uygur Türkçesi metinlerinde töşek (<töşe-k) şeklinde de geçmektedir (1991, s. 249). Töşe-n- “birisi için yatağı bir yere yazmak” anlamında kullanılır. Sözcük, EDPT’te tırnak içerisinde verilmiş ve KB’te üç kere geçmiştir. Kelime aynı zamanda Uygurca eserlerde de görülmektedir.” bilgisini paylaşır.

Divan-ı Lügati’t Türk’te kelime, töşek “yatak” (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 296), DLT töşelig töşek “serilmiş yatak” (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 377), DLT töşek töşe- “yatak sermek” (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 287), DLT töşek töşel- “yatak sermek” (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 28) şeklinde geçmektedir.

Tietze sözlüğünde (2002, s. 655) kelimeyi “döşek ‘halı, kilim gibi yere sermeye yarayan şeyler’ TS 1242 < ET. töşek (töşe- + -(ı)k eki)” şeklinde açıklar. Kelimenin yan anlamının ise ‘yere ya da bir şeyin üzerine serilen yatak’ olduğunu söyler.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. töşek ‘döşek, yastık’ (Caferoğlu, 1993, s. 163), Kar. töşek (KB, KT) ‘döşek, yatak, beşik’ (Üşenmez, 2010, s. 299), döşek. ‘yatak, döşek’ (MKT, TİEM) (Üşenmez, 2012, s. 205), töşek ‘döşek, yatak, yaygı, beşik’ (TİEM, AKT, RKT, HKT) (Üşenmez, 2012, s. 761), töşek ‘döşek, yatak’ (Ata, 1997, s. 646), töşek ‘döşek’ (Ata, 2004, s. 687), töşek ‘ döşek, yatak (3285, 3838, 3950....), töşekçi ‘döşekçi’ < töşek + çi < töşe- ‘döşemek’ (4645) (Taş, 2009, s. 143), Harezmi. töşek ‘döşek, yaygı’ (Sağol, 1995, s. 159), töşek ‘döşek, halı’ (Borokov, 2002, s. 274), töşek ‘döşek, yatak’ (Ata, 1998, s. 432), Çağ. - , EATü. döşek ‘yatak, döşek’ (Karabacak, 1995, s. 159), döşek

‘yatak’ (Kanar, 2011, s. 232), düşek ‘yatacak yer, yatak’ (Tulum, 2011, s. 628), Osmanlı. döşek ‘yatak, şilte, döşek’ (Redhouse, 1983, s. 312)

Modern: TTü. döşek ‘yatak’ (Akalin, 2011, s. 717), TTü. Ağ. Tarama Sözlüğünde bu kelime döşek komak ‘yatak yapmak, yatak sermek’ şeklinde fiille birlikte kullanılmıştır (TS, 1996, s. 1242).

Döşek ‘yatak’ kelimesi Türkçeden Farsçaya töşek, Arapçaya dûşek, Ermeniceye döşek ve doşak ‘yatak, karyola’ şeklinde geçmiştir (Karaağaç, 2008, s. 260).

Kazakça tösek ‘1. Döşek, yatak 2. Sedir’ (Koç vd., 2003, s. 549), Kırgızca töşök ‘yatak’ (Yudahin, 1988, s. 757), Kumukça töşek ‘yatak, döşek’ (Pekacar, 2011, s. 341), Karaçay-Malkar töşek ‘döşek’ (Tavul, 2000, s. 407) Tatarca tüşek ~ yatak ~ urın-cir ‘döşek’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 112), Karayca töşek ‘döşek, şilte’ (Çulha, 2006, s. 111), Karakalpakça tösek ‘döşek, yatak’ (Uygur, 2019, s. 602), Başkurtça tüşek ‘döşek, yatak’ (Özşahin, 2017, s. 652)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça tüşäk ve yastık, Kazakça tösek, Kırgızca töşök, Tatarca tüşäk ve yastık şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 188-189).

11. Tutuk “örtü” < tut- + -uk (Clauson, 1972, s. 453); (Özyetgin, 2001, s. 683)

Tarihî Kıpçak: Kİ tutuk ‘örtü’ (Caferoğlu, 1931, s. 108), Kİ örtük ‘örtü’ (Caferoğlu, 1931, s. 66), TZ örtü ‘örtü’ (Atalay, 1945, s. 226) < örüt- ‘örtmek’ (Atalay, 1945, s. 227)

Tutuk < tut- farklı anlamlarla beraber çoğu modern dilde yaşamaktadır. Sözcük, ‘bulutlu; suskun, konuşmayan; felçli; kapalı perde’ şeklinde anlamlara sahiptir. Kelime Hak. tutuk ‘idiş edilmiş hayvan veya hadım’, Çağ. ‘kapının önüne konulan perde’, Kıp. tutuk ‘geçit’ manalarında kullanılır (Clauson, 1972, s. 453).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. örtgü ~ örtkü ‘örtü’ (Caferoğlu, 1993, s. 102), Kar. örtüg (KB, KT) ‘1. Örtü, perde 2. Elbise, kılıf (KT)’ (Üşenmez, 2010, s. 222), tutug ‘örtü’ (HKT) (Ünlü, 2012, s. 768), Harezmi. tutug ‘örtü, siper’ (Sağol, 1995, s. 161), terinçek ‘örtü, bürünçek’ (Ata, 1998, s. 422), Çağ. -, EATü. tutuk ‘perde, örtü’ (Kanar, 2011, s. 683), Osmanlı. tutuk ‘perde, börincik, buruncik, örtü, yaşmak’ (Tulum, 2011, s. 1786)

Modern: TTü. - , Türkiye Türkçesi ağızlarında kelime hem şekil hem de anlam değişikliğine uğramıştır. Kelime, Derleme Sözlüğünde tutuk (III) ‘gelin duvağı’ anlamıyla kullanılmaktadır. (DS X, 1978, s. 4001) Aynı şekilde Derleme Sözlüğünde kelimenin tutak (V) 1. Önlük 2. El bezi 3. Bulaşık bezi anlamları da bulunur (DS X, 1978, s. 3998).

Derleme Sözlüğünde bu kelime tütük ‘peçe duvak’ şeklinde de (DS X, 1978, s. 4015) kaydedilmiştir. Ayrıca kelime şekil değişikliğine uğrayarak dutuk (I) ~ tutuk (I) ‘perde, peçe; yaşmak, duvak’ (TS, 1996, s. 1291) şekillerine de girmiştir.

Kazakça japqış ‘1.kapak 2.örtü’ (Koç vd., 2003, s. 162) ve jamılğı ~ jamılğış ‘1.Örtü 2.Kabuk 3.Koruyucu, himaye edici’ (Koç vd., 2003, s. 159), Kırgızca cabuu (I) ‘örtü, çul’ (Yudahin, 1988, s. 161), Kumukça yapmaq ‘örtmek, kaplamak’ (Pekacar, 2011, s. 383) iken şarşaw (Fars.) ‘1. Çarşaf 2. Perde’ (Pekacar, 2011, s. 308), Tatarca börkençek

~ yapma ~ yapkış ‘örtü’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 241), Karakalpakça japqış ‘örtü, masa, divan vb. şeylerin üzerine örtülen örtü’ (Uyğur, 2019, s. 227), Başkurtça yapma ‘kapak, kılıf, örtü, yazma’ (Özyeğin, 2017, s. 695) ve borkensək ‘Kadınların yüzünü de kapatan baş örtüsü, peçe, nikap, cenaze gömülürken yüzüne örtülen örtü’ (Özşahin, 2017, s. 105).

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtca yapma, yakıs ve borkänsik, Kazakça japkış ve jamılgı, Kırgızca cabū ve çapkıç, Tatarca yapma, yapkış ve borkänçik şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 682-683).

12. Yastuk “yastık” < yasta- + -k (Erdal, 1991, s. 255); (Eren, 1999, s. 443); (Clauson, 1972, s. 974)

Tarihî Kıpçak: TZ yastık ‘yastık’ (Atalay, 1945, s. 280), CC yastuk ‘yastık’ (Aytaç, 1992, s. 221), KK yastık ‘yastık’ (Toparlı vd., 1999, s. 129), İM yastuk ‘yastık’ (Toparlı 1992, s. 618), Kİ yastuk ‘yastık’ (Caferoğlu, s. 1931: 121), TA yastuk ‘yastık’ (Toparlı vd, 2000, s. 155)

Erdal Old Turkic Word Formation adlı eserinde (1991, s. 255) sözcük hakkında şu bilgileri paylaşır: “yastok ya da yastuk ‘yastık’ yasta- ‘yastıkla desteklemek’ fiilinin nesne ismidir. Bu anlamıyla sözcük EDPT, DTS, DLT ile Orta ve Yeni Türkçe kaynaklarında bilinir. Kelime Uygurcada da yastwk ‘yastık’ anlamına sahiptir. Bir ödeme aracı olarak yastuk/yastok şeklinde örneklerin olduğundan da sözlüklerde bahsedilmektedir. Bu kullanım ekonomi ile ilgili metinlerde görülür.”

Eren sözlüğünde (1999, s. 443) kelimeyle ilgili şunları söyler:

yastık ‘başın altına koymak veya sırtına dayamak için kullanılan, içi pamuk, yün veya kuş tüyü gibi şeylerle doldurulmuş küçük minder.’ Kelime Orta Türkçe metinlerinde yastuk olarak geçer. Eski Kıpçakçada da yastuk biçimi kullanılır. Türkçede de sözcüğün yasta- ‘yastık dayamak’ fiilinden -k ekiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Yalnız *yastak biçiminin ikinci hecesindeki a’nın ı’ya çevrilmesi açıklanmaya muhtaç bir durumdur.

Clauson sözlüğünde (1972, s. 974) kelime ile ilgili şu bilgileri paylaşır: “yastuk < yasta- ‘bir şeyi desteklemek; yastıkla desteklemek’ Sözcük bazı fonetik değişiklikler ile günümüzdeki tüm Türk dillerinde aynı veya daha geniş anlamıyla yaşar. Uyg. yastuk ‘yastık şeklinde gümüş külçe’ Bu belki de Çince ‘tael’ metinlerinde görülen en geniş para birimidir. Kullanımla ilgili ‘yarım yastuk kümüş’ ~ ‘altı yüz yastuk çaw’ gibi örnekler bulunmaktadır. Sözcük Hak. yastuk, Çağ. yastuk, Har. yastığ/yastık/yastu ‘yatma zamanı, uyku vakti’, Osm. yastuk, Kıp. yastuk” şeklinde kullanılmaktadır.”

Divan-ı Lügati’t Türk’te ise kelime hem fiil (yasta- ‘yastık ile desteklemek’) (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 305) hem de isim olarak (yastuk ‘yastık’) geçmektedir (Dankoff/Kelly, Part-II, 1982, s. 170).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. yasduk ~ yastuk ‘bir çeşit sikke, para’ (Caferoğlu, 1993, s. 188), Kar. yastuk (DLT III, DH) ‘yastık’ (Üşenmez, 2010, s. 341), yasduk ~ yastuk ‘yastık’ (MKT, HKT, TIEM) (Ünlü, 2012, s. 859), yastuk ‘yastık’ (Ata, 1997, s. 714), Harezm. yastuk ‘yastık’ (Sağol, 1995, s. 181), yastuk ‘yastık’ (Borokov, 2002, s. 316), yastuk ‘yastık’ (Ata, 1998, s. 474), Çağ. - , EATü. yasduk ~ yastuk ‘yastık’ (Karabacak,

1995, s. 751), yasdug ~ yastuk ~ yastug ‘yastık’ (Kanar, 2011, s. 746), Osmanlı. yastık ‘yastık’ (Redhouse, 1983, s. 1245), yastık ~ yastuk ‘yastık’ (Tulum, 2011, s. 1874)

Modern: TTü. yastık ‘yastık’ (Akalin, 2011, s. 2544), TTü. Ağ. yastuk ‘yastık’ (TS, 1996, s. 4376), Kazakça jastıq ‘yastık’ (Koç vd., 2003, s. 167), Kırgızca cazdıq ‘yastık’ (Yudahin, 1988, s. 194), Kumukça yastıq ‘yastık’ (Pekacar, 2011, s. 387), Tatarca yastık, mänder ‘yastık’ (Ehmetyanov vd., 2014, s. 346), Karaçay-Malkar castık ‘yastık’ (Tavul, 2000, s. 143), Başkurtça yaştık ‘yastık, büyük minder’ (Özşahin, 2017, s. 701)

13. Elek ~ ilek ~ yelek ~ elgek “elek” < elge- + -k (Tietze, 2002, s. 708), ele- ‘elemek’ (Özyetgin, 2001, s. 458)

Tarihî Kıpçak: TZ elek ‘elek’ (Atalay, 1945, s. 168), CC elek ‘elek’ (Aytaç, 1992, s. 61), BV ilek ‘elek’ (Ağar, 1986, s. 194), DM yelek ‘elek, kalbur’ (Toparlı, 2003, s. 122), TA elek ‘elek’ (Toparlı vd, 2000, s. 104)

Bu kelime lügatlerde; élge- ‘elemek, elekten geçirmek’ < élig+e- Eski Uygur Türkçesi elge-, Hakaniye elge-, Çağatayca éle-, Kıpçakça ele- (Clauson, 1972, s. 143), alak “elek” (Modern bir sözcük) Azeri äläk (Doerfer II, s. 537), elek I ‘eleme aleti’ < ET. *elgek (Tietze, 2002, s 708) şeklinde geçmektedir.

Divan-ı Lügati’t Türk’te ise kelimenin fiil şekli olan elge- ‘elemek’ görülür (Dankoff/Kelly, Part-I 1982, s. 237).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Harez. - , Çağ. - , EATü. - , Osmanlı. elek ‘elek, kalbur’ (Redhouse, 1983, s. 335), elek ‘elek, kalbur’ (Tulum, 2011, s. 660)

Modern: TTü. elek ‘taneli veya un gibi toz şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak veya kabasından ayırmak için kullanılan alet’ (Akalin, 2011, s. 781), TTü. Ağ. eleh ‘elek’ (Derleme, 1972, s. 1709)

Kazakça elek ‘1.elek 2.elekten geçirme’ (Koç vd., 2003, s. 138), Kırgızca elek ‘elek’ (Yudahin, 1988, s. 326), Kumukça elek ‘elek’ (Pekacar, 2011, s. 119), Tatarca ilek ‘elek’ (Ehmetyanov vd., 2014, s. 117), Karaçay-Malkar elek ‘elek’ (Tavul, 2000, s. 191), Karakalpakça elek ‘elek’ (Uygur, 2019, s. 133), Başkurtça ilek ‘elek’ (Özşahin, 2017, s. 249)

14. Ögrümük “salıncak” < ögri- (Clauson, 1972, s. 115)

Tarihî Kıpçak: Kİ’de ögrümük ‘salıncak’ (Caferoğlu, 1931, s. 65) < ögridi ‘salladı’ (Caferoğlu, 1931, s. 65)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 115) bu kelimeyi “ügrümük ‘sarsılmış bir şey’ < ügri-: ‘sarsılmak’ ögrümük/ügrümük ‘ağaçtan yapmış sallanan beşik’, Oğuz (XI. yüzyıl sonrası) tegirmek ‘deve tahtirevanı’ (Oğuzlar buna ügürmek derler.) Kıpçakçada ügrümük ‘beşik’” şeklinde açıklar.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. - , Harez. - , EATü. - , Osmanlı. salıncak ‘salıncak’ (Redhouse, 1983, s. 979)

Modern: TTü. - , TTü. Ağ. Derleme Sözlüğünde ügrüm kelimesi ‘beşiğin kolayca sallanmasını sağlayan altındaki yay biçiminde ayaklar.’ anlamıyla verilmiştir (DS XII,

1979, s. 4059). Sözcük aynı zamanda Derleme Sözlüğünde aralarında ses ve şekil yönünden farklılıklar bulunan uğrümbeç ~ uğrüm ~ uğrümcek ~ uğrümük ~ uğrünbeç ~ uğrümük ‘beşiğin üstünde örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol (DS XII, 1979, s. 4060) şekilleriyle de geçmektedir. Sözcük Tarama Sözlüğünde ise uğrümük ‘beşik ve salıncağın sallanma merkezi’ (TS, 1996, s. 4059) manasıyla verilir.

Kazakça ätkenşek ‘salıncak’ (Koç vd., 2021, s. 111) ve altıbağan ‘Kazakların millî oyunu, salıncak’ (Koç vd., 2021, s. 62), Kırgızca termet- ‘sallamak’ (Yudahin, 1988, s. 728), Kumukça - , Tatarca tağan ~ bişek ‘salıncak’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 261), Karakalpakça ätkönşek ‘iple yapılan çocuk salıncağı, salıncak’ (Uygur, 2019, s. 51), Başkurtça bevëlgës, bevësek ‘salıncak, sallanır sandalye’ (Özşahin, 2017, s. 80).

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtca bävilsäk, Kazakça ätkenşek ve altıbakan, Kırgızca termetme, Tatarca tağan şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 740-741).

15. Dirgi “tepsi” < ter- + -ki (Erdal, 1991, s. 320–321)

Tarihî Kıpçak: Kİ dirgi ‘tepsi’ (Caferoğlu, 1931, s. 35)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 544) kelime hakkında şu bilgileri verir: “tèrgi: ‘masa’ daha özel olarak ‘yiyecek taşınan seyyar masa’ Sözcük Hakaniye Türkçesinde –gi ve –ki gibi eklerle türetilmemiştir ve kelimenin tér- fiilinden geldiğini söyleyemeyiz. Sözcüğün etimolojisi ve telaffuzu belirsizdir. Kelime Hakaniye Türkçesinde tèrgi ‘taşınabilir masa, sofr’a (DLT’te tèrgi uruldu ‘sofra kuruldu’, KB’de ‘liv aş tèrgi kirse körü idsa köz, begi tèrgisi’) şeklinde geçmektedir. Sözcük, Rabguzi’de tergi ‘taşınabilir masa, sofr’a, Muhabbet-name’de tergi ‘tabak’, Koman. tirki ‘adak, başış’, Kıpçakçada dèrgi ~ dirgi ‘tepsi, sini’, Osmanlıcada dèrgi ‘masa’ TTS I: 210, III:197 manasıyla kullanılır.”

Erdal Old Turkic Word Formation adlı eserinde (1991, s. 320–321) kelimeyi şöyle açıklar: “tergi ya da terki kullanımı yazmalarda tespit edilmiştir. Sözcük T I 526, BT XIII 5,77 ve sıklıkla DLT ve KB’de görülür. Kelime ‘yemekleri taşımak için kullanılan alet’ anlamındadır ve ter- ‘toplamak, hazırlamak’ fiilinden gelmektedir. –n ve –r sesinin olduğu kelimelerden sonra geldiğinde –ki biçimini alır. –gi biçimi ise genelde iki heceli kelimelerden sonra gelir.”

Divan-ı Lügati’t Türk’te tergi kelimesi ‘yayılmış sofr’a (Dankoff/Kelly, Part-III, 1985, s. 186) manasında kullanılıp atasözü içerisinde geçer: tilin tergike tegir (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 324).

Tietze sözlüğünde (2002, s. 594) sözcük ile ilgili “tergi ‘sofra’ TS 1167 < ET. tèrgi (Clauson 1972: 544) Clauson’a göre sözcük böyle bir fiil kökünden olamaz, fakat M. Erdal’a göre (1991: I, 321) böyle müştaklar mümkündür ve tèrgi/tèrki de onlardandır.” açıklamasını yapar.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. - , Kar. tirki (KB)‘sofra’ (Üşenmez, 2010, s. 291) ~ tergi (DLT I) ‘sofra’ (Üşenmez, 2010, s. 283), tirgi ‘yemek masası, sofr’a (HKT) (Ünlü, 2012, s. 748)~ tergi ‘sofra, ziyafet’ (TİEM) (Ünlü, 2012, s. 738), tirki ‘sofra’ (Ata, 1997, s. 637), tèrki “sofra” (2549, 2824, 2878...) < tèrgi < tèr- “dermek, toplamak” < *tèr- (Taş, 2009,

s. 125), Harezmi. tirgi ‘yemek masası, sofrası’ (Sağol, 1995, s. 156), tirki ‘sofra’ (Ata, 1998, s. 428), EATü. dirgi ‘sofra’ (Kantar, 2011, s. 217), Osmanlı. terki ‘sofra’ (Redhouse, 1983, s. 1151), sofrası ‘sofra, sini’ (Tulum, 2011, s. 1605)

Modern: TTü. sofrası < ar. sufra ‘yemek yemek üzere hazırlanmış şeylerin bütünü’ (Akalın, 2011, s. 2128), TTü. Ağ. dirgi ‘sofra’ (TS, 1996, s. 1167)

Kazakça tabaq ‘tabak’ (Koç vd., 2003, s. 509), Kırgızca tabak ‘tahta çanak’ (Yudahin, 1988, s. 695), Tatarca padnos ~ tögër isk. ~ kiñ (zur) taba ‘tepsi’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 310), Karaçay-Malkar tepsi ‘1. Tepsi 2. Sofra, yemek’ (Tavul, 2000, s. 392), Karayca tepsi ‘tepsi, leğen’ (Çulha, 2006, s. 107), Kumukça tepsi ‘kurulu sofrası, yemek konmuş sofrası’ (Pekacar, 2011, s. 330), Karakalpakça tabaq ‘tabak’ (Uygur, 2019, s. 557), Başkurtça tabaq, taba ‘tabak, çanak, tepsi’ (Özşahin, 2017, s. 569)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça tabak ve batmus, Kazakça tabak ve podnos, Kırgızca tabak ve podnos, Tatarca tabak ve padnos şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 874-875).

16. Çanak ~ şanak “çanak, kase” < Çin. çan + -ak (Tekin, 1997, s. 171); (Tietze, 2002, s. 472)

Tarihî Kıpçak: TZ şanak ‘çanak’ (Atalay, 1945, s. 245) CC çanak ‘çanak’ (Aytaç, 1992, s. 48), İH çanak ‘bildiğimiz şey, çanak’ (İzbudak, 1936, s. 10), İM çanak ‘kap kaçak, çanak’ (Toparlı, 1992, s. 515) çanak ‘bugünkü manasında’ (Caferoğlu, 1931, s. 26), DM çanak ‘çanak’ (Toparlı, 2003, s. 80), TA çanak ‘çanak’ (Toparlı vd., 2000, s. 99), KFT çanak ‘çanak, kap’ (Ağar, 1989, s. 962)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 425) çanak sözcüğünü ‘Çukur bir koni şeklindeki nesneye benzeyen şey.’ şeklinde tanımlar.

Tietze sözlüğünde (2002, s. 472) çanak sözcüğünü “çanak ‘yayvan çukurca kap’ < ET. çanak (Clauson 1972: 425; Doerfer 1967 III: no. 1125) [çan + -(a)k küçültme eki ~ bk. bardak], Räsänen 1969 s. 111’e göre çin ve ayak’tan, T. Tekin 1997 s. 171’e göre ET. çan (Çin. Çan ‘a cup for wine or fat/oil’ + -(a)k küçültme eki” şeklinde açıklamaktadır.

Talat Tekin’e göre (1997, s. 171) sözcük, çan ‘kâse’ < Çin. chan ‘yağ ya da şarap için kase’ anlamıyla Uygurca metinlerinde yer almaktadır. Uygurca metinlerde çan ‘kase’ kelimesi yanında çanak ‘ağaç çanak ya da toprak çanak; tabak’ kelimesi de kullanılmıştır.

Tarihî: KökTü. - , Uyg. çanak ‘çanak, kap, ölçü kabı’ (Caferoğlu, 1993, s. 39), Kar. çanak (DLT I) ‘ağaçtan oyulmuş kap, çanak’ (Üşenmez, 2010, s. 73), çanak ‘çanak, kase’ (AKT, HKT, TİEM) (Ünlü, 2012, s. 172), çanak ‘çanak, kap’ (Ata, 1997, s. 157), Harezmi. çanak ‘çanak’ (Sağol, 1995, s. 38), çanak ‘kase’ (Borokov, 2002, s. 94), iyiş ‘kap, çanak’ (Sağol, 1995, s. 69), idiş ‘kap, çanak, kase’ (Sağol, 1995, s. 62), çanak ‘çanak, kap, kase’ (Ata, 1998, s. 100), idiş ‘çanak, kap’ (Ata, 1998, s. 182), idiş ‘çanak, eşya, kase’ (Ata, 2004, s. 402), Çağ. - , EATü. çanah ~ çanag ‘çanak, kase, tabak’ (Kantar, 2011, s. 168), Osmanlı. çanak ‘çanak, çömlek, kap’ (Redhouse, 1983, s. 239), çanak ‘çanak, tas, sahan, kase, tepsi’ (Tulum, 2011, s. 513)

Modern: TTü. çanak ‘toprak, metal vb. maddeden yapılmış yayvan, çukur kap’ (Akalin, 2011, s. 492), TTü. Ağ. canak 1. Toprak veya bakır kap (DS III, 1968, s. 854), çanak (III) 2. Fincan 3. Ağaçtan ve madenden yapılmış kap (DS III, 1968, s. 1067)

Kazakça şanaq (I) ‘değirmende öğütülen unun döküldüğü büyük kap’, şanaq (II) ~ şanaş ‘keçi derisinden yapılan içine ayran, kımız vb. konulan tulum’, şanaq (III) ‘koza’ (Koç vd., 2003, s. 627), Kırgızca kumura ‘ağzı dar küp, kumbara; deve derisinden yapılan tulum’ (Yudahin, 1988, s. 520), Tatarca kase ~ çeçek kasesë ‘çanak’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 83) Karaçay-Malkar tabak ‘çanak, tabak, kap’ (Tavul, 2000, s. 369), Karayca çara ‘tabak, çanak’ (Çulha, 2006, s. 177), Karakalpakça şanaq ‘çanak’ (Uygur, 2019, s. 528), Başkurtça tuştak ‘kâse, tas, iri fincan’ (Özşahin, 2017, s. 647)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtca tustak, sivätä, komoy ve tabak, Kazakça şanak, şanaş ve tabak, Kırgızca kumura tabak, Tatarca koştak, tabak, aştabak ve tustağan şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 114-115).

17. Otlug “çakmak” < ot + -lug (Clauson, 1972, s. 55)

Tarihî Kıpçak: TZ otluk ‘çakmak’ (Atalay, 1945, s. 223), Kİ otluk ‘çakmak’ (Caferoğlu, 1931, s. 63)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 55) otlug sözcüğünü şöyle açıklar: “otlug (sıfat şeklinde kullanılmıştır.) < Far. ot ‘ateş’. Sözcük çoğu modern Türk dilinde hâlen yaşamaktadır. Güneybatı Azeri ve Osmanlıda odlu, Türkmencede otlu gibi. Kelime Eski Uygur Türkçesinde Budist metinlerde otlug çakir tilgen ‘a fiery cakra wheel’, TT-V 6,43’de otlug ırğağ ‘ateşli çengel’, Çağatayca’da otlug/otluk ‘ateş’ anlamlarında kullanılmıştır.”

Divan-ı Lügat-i Türk’te ise sözcüğün ot ‘ateş’ şeklinde kullanıldığı görülür (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 93).

Tarihî: KökTü. - , Uyg. otlug ‘ateşli, odlu’ (Caferoğlu, 1993, s. 96), Kar. otlug (I) ‘ateşli (DH)’, otlug (II) ‘otlu (DLT I)’ (Üşenmez, 2010, s. 215), otlug ‘otlu’ (TİEM) (Ünlü, 2012, s. 576), otluk ‘ateşlik’ (Ata, 1997, s. 499), Harezmi. ot ‘ateş’ (Sağol, 1995, s. 119), ot ‘ateş’ (Borokov, 2002, s. 203) ot ‘ateş’ (Ata, 1998, s. 332), Çağ. otlug ‘ateşli’ (Kaçalın, 2011, s. 253), EATü. od ‘ateş’ (Karabacak, 1995, s. 518), od ~ ot ‘ateş’ (Kanar, 2011, s. 525), çakmak ‘çakmak’ (Kanar, 2011, s. 166), Osmanlı. od ‘ateş’ (Redhouse, 1983, s. 897), çakmak ‘çakmak’ (Redhouse, 1983, s. 237), çakmak ‘çakmak’ (Tulum, 2011, s. 510)

Modern: TTü. çakmak ‘çakmak’ (Akalin, 2011, s. 483), TTü. Ağ. bu kelime çakmak anlamıyla değil, ateşli anlamında ve sıfat görevinde kullanılmıştır. Sözcük, Derleme Sözlüğünde otlu ‘ateşli’ (DS IX, 1977, s. 3294) şeklinde geçmektedir. Tarama Sözlüğünde ise kelime od ‘ateş’ (TS, 1996, s. 2909) ve odlu ‘sıcak, yakıcı’ (TS, 1996, s. 2922) manalarıyla kaydedilmiştir.

Kazakça şappaq ‘çakmak taşı’ (Koç vd., 2003, s. 623) ve ottiq ‘ocakta ateşin yakıldığı yer’ (Koç vd., 2003, s. 420), Kırgızca çakmak ‘çakmak’ (Yudahin, 1988, s. 246), Kırgızca ottuk ‘çakmak’, ottuk taşı ‘çakmak taşı’ (Yudahin, 1988, s. 603), Kumukça ot ‘ateş’, otbaş ‘ocak’, otluqtaş ‘çakmak taşı’ (Pekacar, 2011, s. 218), Tatarca çakma ‘çakmak’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 82), Karaçay-Malkar otluk ‘çakmak’ (Tavul, 2000,

s. 312), Karakalpakça şaqmaq ‘2.Dört köşeli taş; çakmak taşı, 3.Taşların birbirine dokunmasından ortaya çıkan ateş; yıldırım’ (Uygur, 2019, s. 526), Başkurtça kabız- ‘yakmak, tutuşmak, alevlenmek’ (Özşahin, 2017, s. 318)

Kelime çağdaş Türk lehçlerinde; Başkurtça kabızgıs, tokandırğıs ve zajigalka, Kazakça şakpak, ottık, Kırgızca çakmak ve ottuk taş, Tatarca zajigalka, utkabızgıç ve çakma şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 112-113).

18.Beşik ~ bişik ~ beşik “beşik” < beşi- + -k (Eren, 1999, s. 48)

Tarihî Kıpçak: TZ beşik ‘beşik’ (Atalay, 1945, s. 150), KK beşik ‘çocuk beşiği’ (Toparlı vd., 1999, s. 103), Kİ bişik ‘beşik’ (Caferoğlu, 1931, s. 19), DM beşik ~ bişik ~ beşik ‘beşik’ (Toparlı, 2003, s. 75), TA beşik ‘beşik’ (Toparlı, vd., 2000, s. 93)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 380) sözcük hakkında şu bilgileri paylaşır: “büşük ‘beşik’ Sözcük bazı fonetik değişikliklerle bütün modern Türk dillerinde yaşamaktadır. Kelime ekseriyetle beşik şeklinde kullanılmakta olup Güneybatı Türk Dillerinde ise büşük/büşük biçimi görülür. Sözcük Eski Uygur Türkçesinde bëshik (taş bëshikniñ bulunın tamın üzmiş teg ‘taş beşiğin köşesi kopmuş gibi), Hak. bëshik ‘bebek yatağı’, Çağ. bëshik ‘beşik’, Kıp. beşik ‘çocuk yatağı’ şeklinde kullanılır. İD’da geçen uğrümük kelimesi bu anlamda (beşik anlamında) kullanılmaktadır.”

Eren sözlüğünde (1999, s. 48) kelime hakkında şu açıklamayı yapar:

beşik ‘Süt çocuklarını sallayarak uyutmaya yarayan küçük karyola.’ ~ Tkm. bëshik, Özb. beşik, Krg. beşik ‘salıncak, beşik’, Tat. bişik, Balk. beşik, Nog. besik ‘salıncak, beşik’, Hak. pizik ‘beşik’, Alt. pejik ‘tabut’, Yak. bisik ‘beşik’ gibi. Mazisi geriye dayanan ve Eski Türkçe sahasında bişik şeklinde görülen sözcük Orta Türkçe döneminde ise artık beşik şeklinde kullanılmıştır: Beşik < beşi- ~ bişi- ‘sallamak’ + -k eki.

Divan-ı Lügatı’t Türk’te kelime bëshik ‘beşik’ şeklinde geçmektedir (Dankoff/Kelly, Part-I, 1982, s. 310).

Tietze’nin sözlüğünde (2002, s. 324) ise ifade “beşik I ‘bebek yatağı’ < Et. bëshük” şeklinde verilir.

Tarihî: KökTü. -, Uyg. bişik ‘beşik’ (Caferoğlu, 1993, s. 30), Kar. bëshik ‘çocuk beşiği (DLT I, KT)’ (Üşenmez, 2010, s. 49), beşik~ bëshik ‘beşik’ (TİEM, AKT, RKT, BKT) (Ünlü, 2012, s. 125), bişik ‘beşik’ (HKT, TİEM, MKT) (Ünlü, 2012, s. 139), beşik ‘beşik’ (Ata, 1997, s. 97), beşik ‘beşik’ (Ata, 2004, s. 265), Harezmi. bişik ‘beşik’ (Sağol, 1995, s. 30), beşik ‘beşik’ (Borokov, 2002, s. 77), beşik ‘beşik’ (Ata, 1998, s. 59), Çağ. -, EATü. bişik ‘beşik’ (Karabacak, 1995, s. 102), beşik ‘beşik’ (Kanar, 2011, s. 115), Osmanlı. beşik ‘beşik’ (Redhouse, 1983, s. 163)

Modern: TTü. beşik ‘bebekleri yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta veya demirden yapılmış sallanır bir tür küçük karyola’ (Akalin, 2011, s. 317), TTü. Ağ. ‘beşik (IV) bebek beşiği’ (DS II, 1965, s. 643), bişik ‘beşik’ (TS, 1996, s. 612)

Kazakça besik ‘1. Beşik 2. Doğup büyüdüğü yer, doğum yeri’ (Koç vd., 2003, s. 88), Kırgızca beşik ‘beşik’ (Yudahin, 1988, s. 110), Kumukça beşik ‘beşik’ (Pekaçar, 2011, s. 71), Tatarca bişek ‘beşik’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 57), Karaçay-Malkar beşik

‘beşik’ (Tavul, 2000, s. 119), Karakalpakça besik ‘çocukların yatırılıp büyütüldüğü mekân, beşik’ (Uygur, 2019, s. 81), Başkurtça senğelde ‘salıncak, beşik’ (Özşahin, 2017, s. 510) ve bişek ‘beşik, salıncak’ (Özşahin, 2017, s. 94)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça sängildäk ~ bişik, Kazakça besik, Kırgızca beşik, Tatarca bişik, bällü şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 64).

19. Çölmek ~ çömlek ~ çelmek ~ şölmek “çömlek”

Tarihî Kıpçak: çömlek ‘çömlek’ (Atalay, 1945, s. 163), TZ şömlek ‘çömlek’ (Atalay, 1945, s. 248), CC çömlek ‘çömlek’ (Aytaç, 1992, s. 52), Kİ çemlek ‘çömlek’ (Caferoğlu, 1931, s. 28), Kİ çömlek ‘küçük tencere’ (Caferoğlu, 1931, s. 31), DM çölmek ~ çömlek ‘çömlek’ (Toparlı, 2003, s. 80), TA çömlek ‘çömlek’ (Toparlı vd., 2000, s. 101)

Tietze sözlüğünde (2002, s. 534) sözcüğü şöyle açıklar: “çölmek/çömlek ‘toprak tencere’ DS 1283, TS 949–950 < Tk. dilleri arasında her iki varyant da eskidir, fakat ilk varyant daha yaygındır. [Räsänen 1969: 117–118]”

Räsänen sözlüğünde (1969, s. 117–118) kelimenin farklı lehçelerdeki kullanımına yer vermiştir: “Osm., Az. çömlek, kom. çomlak, Hts. Osm. krm çölmek ‘bir toprak kap’ T. çölmek, Kaz. Čölmäk, kzk. šölmök, bšk. sülmeç gibi.”

Tarihî: KökTü. - , Uyg. idiş ‘kapkacak, çanak, çömlek’ (Caferoğlu, 1993, s. 60), Kar. çölmek ‘çömlek’ (TIEM) (Ünlü, 2012, s. 181), Harezm. - , Çağ. küp ‘çömlek’ (Kaçalın, 2009, s. 177), sakıt ‘çömlek’ (Kaçalın, 2009, s. 178), EATü. çömlek ‘çömlek’ (Kanan, 2011, s. 185), Osmanlı. çölmek ~ çömlek ‘çömlek’ (Redhouse, 1983, s. 260), çölmek ~ çömlek ‘kazan, tencere’ (Tulum, 2011, s. 537)

Modern: TTü. çölmek ‘toprak tencere’ (Akalın, 2011, s. 565), TTü. Ağ. çölmek ‘1. Çömlek 2. Bir çeşit bakır kap’ (DS III, 1968, s. 1283), çöltek ‘1. Çömlek 2. Bir çeşit bakır kap’ (DS III, 1968, s. 1284), çemlek (II) su gibi sıvı maddeleri koymak için yapılan tahta kap (DS III, 1968, s. 1131), çölmek ‘çömlek’ (TS, 1996, s. 949), Kazakça qumıra ‘testi, küp, ibrik, çömlek’ (Koç vd., 2003, s. 334), qış ‘1. Kerpiç 2. Tuğla’ (Koç vd., 2003, s. 353), qıştan jasalğan qumıra ‘toprak testi’ (Koç vd., 2003, s. 353), şölmek ‘şişe’ (Koç vd., 2003, s. 645), Kırgızca kumura ‘ağzı dar küp, kumbara’ (Yudahin, 2011, s. 520), Karayca çölmek ‘çömlek’ (Çulha, 2006, s. 58), Tatarca çölmek ‘çömlek’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 96), Başkurtça körşek ‘toprak kap, çanak, çömlek, saksı’ (Özşahin, 2017, s. 299), Karakalpakça şölmek ‘çömlek, su kabı’ (Uygur, 2019, s. 551)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça körşäk, Kazakça kumıra ve kış şölmek, Kırgızca közö ve kumura, Tatarca çölmäk şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 138-139).

20. İgne ~ ignü ~ igine ~ ine~ iyne ~ yigne ~ yine “iğne”

Tarihî Kıpçak: TZ igne ‘iğne’ (Atalay, 1945, s. 176), TZ iyne ‘iğne’ (Atalay, 1945, s. 180), CC igine ~ ine ‘iğne’ (Aytaç, 1992, s. 82), KK igne ‘iğne’ (Toparlı vd., 1999, s. 110), igne ‘iğne’ (Toparlı, 1992, s. 536), Kİ igne ‘iğne’ (Caferoğlu, 1931, s. 38), Kİ-ine [kıpçak] ‘iğne’ (Caferoğlu, 1931, s. 39), DM igne ~ iyne ~ yigne ‘iğne’ (Toparlı, 2003, s.

85), TA yiğne [trkm] ~ igne ~ igne ‘iğne’ (Toparlı vd., 2000, s. 157), KFT igne ‘iğne’ (Ağar, 1989, s. 1006)

Clauson sözlüğünde (1972, s. 110) igne kelimesini şöyle açıklar: “igne ‘iğne’ Kelime günümüz Türk dillerinde farklı varyantlarla yaşamaktadır. Güneydoğu Türk Dillerinde kullanım yigne/yiğne şeklinde iken Türk dilinin diğer sahalarında ise kelime i- şeklinde kullanılır. Baştaki –y ikincil bir şekildir. –ŋ- sesi ise –g-‘den dönüşmüş bir biçimdir. Sözcük Hak. yigne ‘iğne’ temen yiğne ‘büyük iğne’, Çağ. iğne ‘iğne’, Harz. iğne ‘iğne’, Kom. igine/ine ‘iğne’, Kıp. yine ‘iğne’, Tkm. yigne ‘iğne’, Kıp. ine ~ igne ‘iğne’ şeklinde kullanılmaktadır.”

Divan-ı Lügatî’t Türk’te kelime yigne ‘iğne’ (Dankoff/Kelly, Part II, 1984, s. 165) ve temen yigne ‘büyük iğne’ (Dankoff/Kelly, Part I, 1982, s. 306) şeklinde geçmektedir.

Tietze sözlüğünde (2009, s. 372) sadece kelimeyi vermiş ve kelimeyle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır: “iğne ‘dikiş aleti’ < Et. igne”

Eren sözlüğünde (1999, s. 187) kelime hakkında şu bilgiyi paylaşır: “iğne ‘dikiş dikmeye yarayan araç’ Kelimenin Trm. iğne, Blk. iyne, Tat. ĩne, Nog. iyne, KKlp. iyne, Kır. İyne, Kzk. ine, Alt. İne, Yak. inne şeklinde kullanımları vardır. Sözcük Orta Türkçe metinlerinde yigne olarak geçer.”

Tarihî: KökTü. - , Kar. igne ‘iğne’ (HKT, MKT, TİEM) (Ünlü, 2012, s. 344), yigne ‘iğne’ (TİEM) (Ünlü, 2012, s. 882), Harezm. - , Çağ. biçek ‘iğne’ (Kaçalın, 2011, s. 336), biçek ‘iğne’ [biz yerine kullanılan] (Kaçalın, 2011, s. 910), EATü. igne ‘iğne’ (Karabacak, 1995, s. 343), igne ‘iğne’ (Kantar, 2011, s. 373), Osmanlı. iğne ‘iğne’ (Redhouse, 1983, s. 517)

Modern: TTü. iğne ‘iğne’ (Akalm, 2011, s. 1155), TTü. Ağ. ine (II) iğne (DS VII, 1974, s. 2540) Sözcük Tarama Sözlüğünde doğrudan yer almayıp iğnelik ‘iğne kabı, iğnedanlık’ şeklinde geçmektedir (TS, 1996, s. 612).

Kazakça iyne ‘1. İğne 2. Şırınga, enjektör’ (Koç vd., 2003, s. 209), Kırgızca iyne ‘iğne’ (Yudahin, 1988, s. 375), Kumukça ine ‘iğne’ (Pekacar, 2011, s. 164), Tatarca ĩne ‘iğne’ (Enmetyanov vd., 2014, s. 158), Karaçay-Malkar iyne ‘iğne’ (Tavul, 2000, s. 232), Karakalpakça iyne ‘iğne, metalden dikiş aleti’ (Uygur, 2019, s. 216), Başkurtça şelne ‘toplu iğne, iğne’ (Özşahin, 2017, s. 555) ve ĩne ‘iğne, dikiş iğnesi’ (Özşahin, 2017, s. 155)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde; Başkurtça ĩnă, Kazakça iyne, Kırgızca iyne, Tatarca ĩnă şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991, s. 370-371).

Sonuç

Kaleme almış olduğumuz bu makalede tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız eşya ve alet adlarının art ve eş zamanlı olarak incelemesini gerçekleştirdik. Bu inceleme bize dilimizin Eski Türkçe döneminden itibaren zengin bir söz varlığına sahip olduğunu, basit bir eşya adının dahi birden fazla sözcükle karşılanabildiğini bir kez daha göstermiş oldu. Aynı zamanda Türkçenin yazılı ürünler vasıtasıyla takibi yapılabilen dönemlerinden itibaren var olan bu kelimelerin günümüz

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında belirli ses ve söyleyiş farklılıklarına rağmen hâlen yaşıyor olması da Türkçenin binlerce yıllık süreçte bütünlüğünü kaybetmediğini bir kez daha gözler önüne serdi. Çalışmamızda 20 farklı eşya ve alet adının incelemesine yer verdik. Bu eşya ve alet adlarının saptanmasında özellikle Memlük Kıpçakçası sahasında kaleme alınan eserler ile Kıpçak Türkçesi Sözlüğü bize mihmandarlık etti. Tespiti yapılan bu kelimelerin kültür tarihimiz içerisindeki yerlerinin belirlenmesinde ve sözcüklerin yüzyıllar içerisinde geçirdikleri anlam ve ses değişimlerinin izlenmesinde de dönem eserlerinden faydalandık. Ayrıca makalemizin inceleme bölümünde maddeler hâlinde yer verdiğimiz bu eşya ve alet adları bizlere tarihin her döneminde Türklerin nasıl zengin bir kültüre sahip olduğunu bir kez daha gösterdi. Bu bağlamda çalışmamızın Türk dili alanında yapılacak olan diğer çalışmalara faydalı olacağını ümit ediyoruz.

Kısaltmalar

- BM: Bülğatü'l-Müştak fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak
BV: Baytaratü'l-Vâzih
CC: Codex Cumanicus
DM: Ed-Dürretü'l Mudiyye fî'l Lügati't Türkiyye
GT: Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-türkî)
İH: El-İdrâk Hâşiyesi
İM: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâfîn
İN: Kitâb fî İlmi'n-Nüşşab
KF: Kitâb fî'l-Fıkh
KFT: Kitâbu fî'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî
Kİ: Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l Etrâk
KK: El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
MG: Münyetü'l-Guzât
MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
RH: Kitâb fî Riyâzâti'l-Hayl
TA: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî'l-Lügati't-Türkiyye

Kaynakça

- Ağar, M. E. (1986). *Baytaratü'l-vazih*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Ağar, M. E. (1989). *Kitabu Fi'l-Fıkh bi-lisani't-türki*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi.
- Akalın, H. Ş. (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2017). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Aksan, D. (2007). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü ve Yarını*. Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin Gücü*. Bilgi Yayınevi.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiya II Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lügat-it türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berta, A. (1996). *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Harrossowitz Verlag. Wiesbadeb.
- Borokov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XII. Yüzyıllar*. Çev. Halil İbrahim Usta, H. İ. Ebülfez Amanoğlu. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitab al-idrak li-lisan al-Atrak*. Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitapevi.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi*. Enderun Kitabevi.
- Clauson, G. (1960). *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*. Messrs. Luzac and Company.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın Kısa Sözvarlığı*. Dil ve Edebiyat Dizisi 6.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) Part I*. Harvard Üniversitesi Basımevi.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1984). *Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) Part II*. Harvard Üniversitesi Basımevi.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) Part III*. Harvard Üniversitesi Basımevi.

- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. Çev. Mustafa Öner. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (1999). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I Otto Harrassowitz*. Wiesbaden.
- Erdal, M. (1999). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. II Otto Harrassowitz*. Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic Handbook of Oriental Studies Brill Leiden*. Boston.
- Eren, H. (1998). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. Çev. Kemal Aytaç. Kültür Bakanlığı
- Gülsevin, G., Boz, E., Aypay, İ. ve Sarı, M. (2004). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Afyon Eğitim, Sağlık ve Bilim Araştırma Vakfı Yay.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İzbudak, V. (1936). *El-idrak Haşiyesi*. Devlet Basımevi.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Nevayi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıkları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*. Deniz Kitabevi.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Say Yayıncılık.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, E. (1995). *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Old Anatolian Turkish Part II: Glossary, Section One: 1-384*. Harvard.
- Karabacak, E. (1995). *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Old Anatolian Turkish Part II: Glossary, Section Two: 385-786*. Harvard.
- Karahan, A. (2013). *Divanu Lugati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. MEB Basımevi.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2021). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Komisyon (1963). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*, A. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Komisyon (1972). *Türkiye’de Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü V, E-F*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Komisyon (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap)*. Kültür Bakanlığı.
- Komisyon (2008). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Kültür Bakanlığı.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oraltay, H., Yüce, N. ve Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. TDAV.
- Ögel, B. (1988). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Kitab’ul-İdrak li Lisani’l-Etrak Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. KÖKSAV Yayınları.
- Özyetgin, A.M. (2005). *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. Ötüken Neşriyat.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Poppe, N. N. (2009). *Zemahşeri Mukaddimetü’l-Edeb Moğolca-Çağatayca Çevrinin Sözlüğü*. Çev. Mustafa Sinan Kaçalin. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Suomalais Ugrilainen Seura.
- Redhouse, J. (1983). *New Redhouse Turkish-English Dictionary*. Elif Ofset.
- Sağol, G. (1995). *An Inter-Linear Translation of The Qur’an into Khwarazm Turkish Part II: Glossary*. Harvard.
- Tavul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1997). *Notes on some Chinese loanwords in Old Turkic*. TDA VII, 165-173.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2014). *Türk Dilleri (Giriş)*. Bilgesu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 1 A-E*. Verlag Akademie-Simurg.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt 2 F-J*. Verlag Akademie.

- Topaloğlu, A. (1978). *XV. Yüzyıl Başların Yapılmış Satır-Arası Kur'an Tercümesi İkinci Cilt (Sözlük)*. Milli Eğitim Basımevi.
- Toparlı, R. (1992). *İrşadü'l-mülük ve's-selatin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kavaninü'l-külliyeye li-zabti'l-lügati't-türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't-türkiyye*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, M. (1987). *Münyetü'l-Guzat*. Kültür Bakanlığı.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümeleri Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Doğu Kitabevi.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Araştırmacıların Makaleye Katkı Oranı Beyanı:

1. yazar katkı oranı: %100

Çıkar Çatışması Beyanı:

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Finansal Destek veya Teşekkür Beyanı:

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Onayı:

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Extended Abstract

In our study titled as “The Diachronic and Synchronic Analysis of the Names of the Items and Tools used in Kipchak Turkish”, the diachronic and synchronic analysis of the names of the items and tools, which we have been used for centuries and have a

great importance in our daily life, have been carried out. Historical Kipchak Turkish is the key element of our article. As it is known, Kipchak Turkish which is the language of Kipchak Turks who is called as "Kuman" by Europeans and "Polovets" by Russians is one of three branches of Turkish that formed in Middle Turkic. There were phonetic and morphological changes in the consequence of cliticizations and divergences, which are emerged because of the immigrations and the immigrations composed in the structure of Turkish, which progressed in a single as Gokturk, Uyghur and Karakhanid Turkish until the 11th century and particularly Turkish Written Language has been divided into three different branches as Harezmi, Kipchak and Oghuz after 13th century. Kipchak Turkish, which is one of these branches, has found a living space for itself in three different geographies in the historical process. One of these living spaces is also Deşt-i Kipchak Region (Cumanian), which is a native land for Kipchak Turks too. The first and only known of the Kipchak Turks in Deşt-i Kipchak steppes is the Codex Cumanicus, which means "Kuman Kodeksi" in Turkish. It is known that the work had been put down on the paper to help to Christians and proselytise the Christianity among the Kipchak Turks. Another living space of Kipchak Turkish is Ed-devletü't Türkiyye, whose current name is Mamluk Sultanate, which was established in the lands Egypt to Syria. The power of Turkish began to rise out against Arabic within the scope of palace and ministers and top officials due to the fact that the people, who was in the governor class, was Turkish and consequently, lexicon (Dictionary) and grammar books that made easier of learning of Turkish for the people, who spoke Arabic. Another place where Kipchak Turkish was spoken is Crimean Peninsula. Most of Armenians came to Crimea and settled in the wake of Seljuk conquest of Ani and destruction of the Bagratid Kingdom of Armenia. Over time, the Armenians, whose numbers increased in the region, developed commercial and cultural relations with the Kipchak Turks and as a result, Kipchak Turkish spread among the Armenian population and started to be used especially in official correspondence and in churches. The works written in Kipchak Turkish in these geographies both conveyed the lifestyle, world view, traditions and beliefs of the Kipchak Turks and revealed the historical Kipchak Turkish rection (vocabulary). In this rection, the names of items and tools, which have an important place in the daily life of the Turks, also have a special place. In this study, which we have done considering the current importance, the names of items and tools that are frequently used in daily life, encountered both in the works of the period and in the dictionaries, have been determined and these identified words have been classified into twenty items (some items are also divided into subheadings). In this classification, the usage of each word in Historical Kipchak Turkish has been primarily taken references from the works such as *Bülgatü'l-Müşâk fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak*, *Baytaratü'l-Vâzih*, *Codex Cumanicus*, *Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l Lügati't Türkiyye*, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-türkî)*, *El-İdrâk Hâşiyesi*, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâfîn*, *Kitâb fi İlmi'n-Nüşşab*, *Kitâb fi'l-Fıkh*, *Kitâbu fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî*, *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l Etrâk*, *El-Kavânînü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Münyetü'l-Guzât*, *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî*, *Kitâb fi Riyâzâtî'l-Hayl*, *Kitâb-*

1 Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî and Acemî ve Mugâlî ile Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye. In the next breath, it has been studied the development of word based upon Andreas Tietze's work "Historical and Etymological Dictionary of Turkish", Sir Gerar Clauson's work "An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish", Hasan Eren's work "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü(The Etymological Dictionary of Turkish)", and Marcel Erdal's work "Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon". Additionally, the adventure of each identified word has been examined in the historical process, based on Gokturk, Uyghur, Karahanid, Khwarazm, Chagatai, Old Anatolia and Ottoman places. In this concept, the words, which do not appear in historical Turkish dialect texts such as Gokturk, Uyghur and Karahanid Turkish, but only in Historical Kipchak Turkish, are worthy of consideration. In conclusion, the usage of the words in modern Kipchak group Turkish dialects such as Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karai, Qaraqalpaqstan (Karakalpak Language), Karachay-Balkar Language, Kumyk Language, Tatar and Bashkir Languages and Turkish have been exemplified and based on Turkish Dictionary and Lexicon/Collation Dictionary which is published by Turkish Language Association in the usage of words in Turkish. This article that we researched has shown us again that our language has a great diversity of rection (vocabulary), and even the name of items or tools can be corresponded to more than a word. Therewithal, these words, which have existed since the periods of Turkish, can be followed through written works constituted an important indicator that Turkish language has not lost its integrity over thousands of years despite certain sound and pronunciation differences in today's Kipchak group Turkish dialects (Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karai Language, Tatar Language, Karachay-Balkar Language, Kumyk Language, Bashkir Language, Karakalpak Language etc.) and Anatolian dialects. In this context, we wish that our study is going to be useful for other studies in the field of Turkish Language.